

A photograph of a stone wall with a wooden window frame set in a brick archway. The wall is made of large, irregular, light-colored stones. The window frame is made of dark, weathered wood and is set within a brick archway. The text is overlaid on a semi-transparent white box in the center of the image.

**DIOKLECIJANOVA PALAČA I
SREDNJOVJEKOVNA JEZGRA GRADA SPLITA**

**Priručnik za održavanje povijesnih građevina i
postupanje u kriznim situacijama**

U pisanju teksta autorica se konzultirala s brojnim institucijama i stručnjacima koji su savjetom nesebično i entuzijastično pridonijeli nastanku ovoga Priručnika. Na tome im toplo zahvaljuje.

IZDAVAČ

Hrvatski restauratorski zavod

ZA IZDAVAČA

Boris Mostarčić

AUTORICA

Vinka Marinković

RECENZENTI

Vanja Kovačić

Damir Trut

Tomislav Petrinec

SURADNICI

Jasna Jerkov, Tatjana Lolić, Sanda Milošević, Marina Protić, Zrinka Radunić, Nenad Ružić

DIZAJN I PRIPREMA ZA TISAK

Ljubo Gamulin

LEKTURA

Rosanda Tometić

FOTOGRAFIJE

Vojko Bašić / Cropix, Jasmina Kadija, Duje Klarić / Cropix, Jovan Kliska, Geoprojekt d.d., Ljubo Gamulin, Pino Gamulin, Goran Nikšić, Katja Marasović, Vinka Marinković, Ivo Pervan, Zrinka Radunić, Joško Šupić / Cropix, Natalija Vasić, Nikola Vilić / Cropix.

ISBN 978-953-7389-38-3

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001157364.

Sadržaj

UVODNA RIJEČ	7
DIOKLECIJANOVA PALAČA I SREDNJOVJEKOVNA JEZGRA GRADA SPLITA	8
Kako je nastala povijesna jezgra?	9
Koje su granice povijesne jezgre i kako su određene zone zaštite?	13
Koja su obilježja i vrijednosti?	16
PROBLEMI OČUVANJA I POTENCIJALNI RIZICI	20
Koji su problemi očuvanja i potencijalni rizici?	20
Postoje li službe zadužene za sprječavanje rizika od katastrofa i očuvanje povijesne jezgre Splita?	27
Koje preventivne mjere mogu i smiju poduzimati pojedinci?	30
Što ako se nesreća ili katastrofa dogodi?	32
ODRŽAVANJE POVIJESNIH GRAĐEVINA	34
Obveze i prava vlasnika nekretnina u povijesnoj jezgri Splita	34
Praktični prijedlozi za održavanje nekretnine	36
Upute za sanaciju ili uređenje nekretnine	40
DODATAK (O STAMBENOJ ARHITEKTURI POVIJESNE JEZGRE SPLITA)	42
Oblici kuća u povijesnoj jezgri Splita	42
Prepoznatljivi elementi oblikovanja vanjskog prostora	46
Tradicionalni građevni materijal	52
POJMOVNIK	54
LITERATURA I OSTALI IZVORI	56

Uvodna riječ

Uspostava ravnoteže između svakodnevnog života, turizma, održavanja kulturne baštine i procesa upravljanja rizicima jedan je od najvećih izazova s kojima se danas susreću gotovo svi europski povijesni gradovi. Na području Hrvatske ta je tema još aktualnija nakon ožujka 2020. godine, kad je niz razornih potresa s katastrofalnim posljedicama pogodio Zagreb, Sisak i Petrinju. Tijekom složenoga procesa obnove, koji još traje, otvorila su se dodatna pitanja o složenosti, financiranju i racionalnosti obnove kulturne baštine i povijesnih gradova (u *predfazi*, ali i *postfazi* katastrofe). Uz to se pojavilo i novo pitanje: uključivanje privatnih osoba i zajednice u taj proces. Ovaj priručnik nastao je upravo kao reakcija na spomenute događaje i teme, ali i kao autoričin pokušaj da djeluje lokalno i preventivno na području u kojem živi i radi, a to je grad Split i njegova kulturno-povijesna cjelina.

U tekstu se posebno govori o najstarijem i rizicima najizloženijem dijelu kulturno-povijesne cjeline Splita. To je prostor Dioklecijanove palače i grada unutar nekadašnjih baroknih zidina (zaštićena zona A), za koji se kolokvijalno koristi termin povijesna ili stara gradska jezgra. Valja napomenuti da je tekst primjenjiv i na ostatak kulturno-povijesne cjeline Splita (zona B), a nerijetko se osvrće i na nju.

U prvom poglavlju donosi se kratak osvrt na nastanak povijesne jezgre, objašnjavaju se zone zaštite te obilježja i vrijednosti, s ciljem osnovnog razumijevanja prostora i njegove slojevitosti. U drugom poglavlju analizirani su aktualni problemi i rizici. Iznesen je pregled službi zaduženih za očuvanje, sprječavanje i smanjenje rizika od katastrofa te se pojašnjavaju njihove nadležnosti; ujedno je to i svojevrsan imenik u

slučaju razvoja opasnosti. U istom poglavlju iznose se preventivne mjere koje pojedinci mogu poduzeti da bi smanjili mogućnost razvoja rizika a da pritom ne utječu negativno na spomeničke vrijednosti grada. S obzirom na to da su požari, potresi i poplave povijesno identificirani rizici splitske jezgre, tu su i upute o ponašanju u slučaju navedenih opasnosti. Posljednje poglavlje donosi stručne i tehničke upute te smjernice za održavanje i uređenje povijesnih građevina. Riječ je o zahvatima koje vlasnik može poduzeti sam ili uz pomoć specijalizirane osobe, a ti zahvati ne podliježu *Zakonu o gradnji*. Međutim, s obzirom na to da je povijesna jezgra Splita zaštićena cjelina, neki od zahvata podliježu *Zakonu o zaštiti kulturnih dobara*. Zbog toga, ali i zbog specifičnosti prostora, provedba radova za vlasnika može biti vrlo izazovna administrativno, organizacijski i financijski. Stoga se uz smjernice donose pojašnjenja pojedinih zakonskih okvira, ali se iznosi i mogućnost sufinanciranja pojedinih radova. U Dodatku se autorica osvrće na stambenu arhitekturu povijesne jezgre Splita (oblike kuća, prepoznatljive oblike stambene arhitekture i tradicionalne građevinske materijale). Slijedi kratki pojmovnik s manje poznatim i stručnim izrazima.

Tekst je posvećen svim korisnicima povijesne jezgre i kulturno-povijesne cjeline Splita, posebno stanarima, vlasnicima nekretnina i poslovnih objekata te posjetiteljima i turistima. Naposljetku, potrebno je napomenuti da nije osmišljen kao vodič za rješavanje aktualnih problema povijesne jezgre Splita, nego mu je namjena isključivo da informira (o baštini i vrijednosti), identificira (probleme i rizike) te uključi korisnike u složen proces razvoja sigurnosti, ali i očuvanja i održavanja.

Vinka Marinković

Dioklecijanova palača i srednjovjekovna jezgra grada Splita

Rekonstrukcija izvornog izgleda Dioklecijanove palače (E. Hébrard, 1912.)

Dioklecijanova palača u Splitu

Dioklecijanova palača građena je po uzoru na vojni logor (*castrum*), a izvorno je bila pravokutnog oblika, opasana debelim zidovima s obrambenim vratima i kulama. Dvije glavne okomite ulice, *cardo* i *decumanos*, dijelile su unutarnji prostor na četiri jednaka dijela. Južno od sjecišta glavnih ulica nalazio se pravokutni reprezentativni otvoreni trg (*peristil*) koji je funkcionalno povezivao sve dijelove palače. Rezidencijalni carski dio prostirao se na južnom dijelu palače, a uključivao je sadržaje poput blagovaonice, dvorane, termi i spavaonica. Sjeverni dio palače sastojao se od dvije veće zgrade koje su služile kao prostor za poslugi i stražu te kao skladište. Posvećeni prostor (*temenos*), istočno i zapadno od peristila, činile su četiri građevine: carev mauzolej i tri hrama. Ispod južnog dijela protezale su se podrumske prostorije koje su bile u funkciji izravnjenja i ojačavanja terena, a kroz njih se dolazilo na mala morska vrata s pristaništem. Osnovni materijal kojim se gradila Dioklecijanova palača je bijeli domaći vapnenac (eksploatiran iz kamenoloma s otoka Brača i iz Trogira), ali je u opremanju carskih prostorija i važnih građevina upotrebljavan i uvezeni dekorativni kamen iz Male Azije. Velik dio sadržaja Dioklecijanove palače danas je samo djelomično sačuvan i isprepleten s arhitekturom novijega vremena. Međutim, pojedine antičke zgrade sačuvane su u potpunoj elevaciji, a dijelovi *dekumanosa* ostali su u funkciji uličnog pločnika.

KAKO JE NASTALA POVIJESNA JEZGRA?

Povijesna jezgra Splita nastala je na području na kojem je rimski car Dioklecijan gradio svoju rezidenciju (palaču) od 293. do 305. godine. Brojni arheološki nalazi dokazuju kontinuitet naseljenosti cijeloga splitskog poluotoka i davno prije Dioklecijana, preciznije – još od prapovijesti. Naziv rimskog naselja *Spalatum* zabilježen je i na sred-njovjekovnom prijepisu antičke karte rimskih putova (*Tabula Peutingeriana*), a ostaci važne rimske arhitekture prije Dioklecijanova razdoblja evidentirani su na području gotovo svih današnjih splitskih gradskih četvrti, ali i unutar užega prostora današnje jezgre. Međutim, upravo gradnjom Dioklecijanove palače stvorili su se preduvjeti za razvitak grada, stoga se njezino utemeljenje simbolički uzima kao razdoblje nastanka suvremenog Splita.

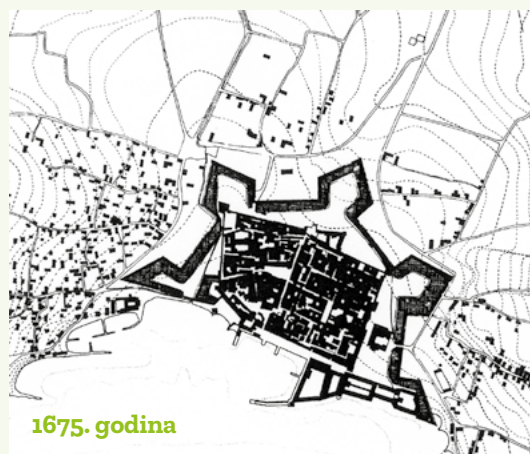

Pogled na Dioklecijanovu palaču i povijesnu jezgru Splita (I. Pervan)

Car Dioklecijan umire 316. godine, a palača ostaje u posjedu rimske države. U 4. i 5. stoljeću palačom se povremeno koriste carevi i drugi visoki dostojanstvenici, poput Gale Placidije, Glicerija i posljednjega rimskog cara Julija Nepota. Nakon pada Rimskog Carstva, život u palači se nastavlja. U 6. stoljeću dolazi do prvih jednostavnih promjena u njezinu graditeljskom tkivu, uglavnom zbog funkcionalnog prilagođavanja potrebama preostalih stanovnika, ali i u svrhu kršćanstva koje se tek afirmira. U kontekstu prvih prilagodbi prostora, vrijedno je spomenuti adaptaciju stražarskih hodnika nad ulaznim vratima palače u prve crkve, koje su bile posvećene čuvarima gradskih ulaza: sv. Apolaru, sv. Anastaziji, sv. Martinu i sv. Teodoru. Potonje dvije su i danas potpuno očuvane.

U 7. stoljeću, zbog kompleksnih povijesnih prilika i avarsko-slavenskih najeza, ruši se obližnja Salona, a dio prognanoga stanovništva useljava se unutar zidina Dioklecijanove palače. Tada počinje novi, organizirani gradski život. Postojeći antički objekti adaptiraju se u svrhu stanovanja, grade se drvene kuće, a nešto kasnije i prve kamene ranosrednjovjekovne kuće. Zidine palače i dalje se koriste u obrambene svrhe, dok antički Peristil zadržava

funkciju trga. Podrumi se zbog lošeg stanja s vremenom zatrpavaju i samo djelomično koriste, a sjeverna i istočna vrata posve se zazidavaju. Zapadna vrata ostaju u izvornoj funkciji i postaju glavni ulaz. Upravo iz te točke grade se u 10. stoljeću zbog prenapućenosti širi izvan Dioklecijanove palače. U tom stoljeću nekadašnji Dioklecijanov mauzolej, koji se najprije transformirao u improviziranu kršćansku crkvu, postaje splitska katedrala, posvećena Uznesenju Blažene Djevice Marije (katedrala sv. Duje), dok obližnji tzv. Jupiterov hram postaje krstionica sv. Ivana. U sljedećim stoljećima uz katedralu se gradi zvonik, dok se uz zapadna vrata formira novi gradski trg s prvim komunalnim zgradama (današnji Narodni trg ili *Pjaca*). Unutar prostora nekadašnje carske palače grade se brojne kamene kuće, koje potpuno ispunjavaju prostore između postojećih objekata, čineći ulice mnogo užima. Kuće se grade i na zapadnom dijelu izvan palače sve do današnje ulice Obrov, uz koju nastaje srednjovjekovni bedem. Postupno izvan najužega središta nastaju sakralni objekti, ali se sramežljivo formiraju i prve jezgre budućih pučkih predgrađa, današnjih prepoznatljivih gradskih četvrti: Velog Varoša, Dobri, Lučca i Manuša.

Prostorni razvoj povijesne jezgre Splita (J. Marasović)

Područje Splita 1420. godine pada pod mletačku vlast, a to razdoblje obilježavaju mletačko-turski sukobi. Tada se uz jugozapadnu kulu palače gradi Mletački kaštel, a istovremeno s njegovom gradnjom završava i gradnja kompleksa komunalnih zgrada na gradskom trgu. Na prostoru Dioklecijanove palače ne dolazi do novih gradnji jer je prostor već prenapučen. Međutim, rijetki imućni stanovnici svoje zgrade adaptiraju, dograđuju i obogaćuju elementima novoga stila. To je doba nastanka gotičkih palača, poput Male i Velike Papalićeve palače, te zrelog djelovanja proslavljenoga kipara i graditelja Jurja Dalmatinca.

U 16. stoljeću intenzivno se razvija trgovina, a na istočnoj obali gradi se kompleks građevina za zaprimanje i skladištenje trgovačke robe (lazareti). U nekoliko idućih desetljeća lazareti se dograđuju te postaju jedni od najvećih i najvažnijih na Mediteranu.

Postojeći bedemi i utvrde u 17. stoljeću postaju nedostatni zbog kontinuiranog širenja grada te se prema uzoru na europske primjere i u Splitu gradi novi obrambeni sustav. Sastojao se od bedema zvjezdastog tlocrta s pet bastiona te dvije zasebne tvrđave (Gripe i Bačvice). Iako nikad nije dovršen, smatra se jednim od važnih građevinskih pothvata u povijesti Splita. Zbog njegove gradnje uvedena je radna obaveza te je ograničena gradnja ostalih sadržaja. Unatoč ograničenjima, u to doba na području povijesne jezgre ipak nastaju barokne palače i kuće, uklapajući se u već postojeći poredak srednjovjekovne komunikacije (npr. palača Cindro, palača Milesi, palača Cipci).

U razdoblju uzastopnih smjena austrijske i francuske uprave (19. st.) podiže se komunalni standard (uvedena je tekuća voda i plinska rasvjeta) te se prometno povezuju otoci i zaleđe. Zbog prostornog širenja grada i nove organizacije prostora, djelomično se ruše utvrde, ali i trošne i dotrajale zgrade. Nekadašnja pučka predgrađa spajaju se s najstarijim dijelom grada i postaju njegov integralni dio. Na očišćenim prostorima, pogotovo na mjestu nekadašnjih baroknih bedema i u njihovoj neposrednoj blizini, grade se brojni važni sadržaji: Strossmayerov perivoj (Đardin), Vojna bolnica, Prokurative, palača Bajamonti, zgrada ribarnice, Lučka kapetanija, Općinsko kazalište (današnji HNK) itd. Unatoč seriji rušenja i građenja koja je obilježila to razdoblje, u 19. stoljeću se i prvi put intenzivno istražuju, vrednuju i iskapaju zatrpani dijelovi Dioklecijanove palače (npr. sjeverna vrata, podrumi).

Početak 20. stoljeća razdoblje gradnje se nastavlja. Nastaju brojne prepoznatljive secesijske zgrade: kuća Nakić, zgrada Sumpornog kupališta, Hrvatski dom itd. Proces gradnje zaustavljen je Drugim svjetskim ratom, u kojem su stradali brojni povijesni objekti i dijelovi grada. Nakon rata, oštećeni sadržaji se uklanjaju (npr. lazareti) i nastavlja se izgradnja i realizacija brojnih objekata izvan jezgre. U to je doba, što se povijesne jezgre tiče, pozornost usmjerena na obnovu i konsolidaciju te nastavak istraživanja povijesnih struktura. Navedene aktivnosti pridonijele su upisu povijesne jezgre Splita na UNESCO-ovu Listu zaštićenih kulturnih dobara 1979. godine.

Katastarski plan povijesne jezgre Splita iz 1831. godine

Stanje istraživosti i dokumentiranosti

Prva znanstvena istraživanja Dioklecijanove palače i povijesne jezgre Splita počinju već u drugoj polovici 18. stoljeća, kad se evidentiraju i opisuju antički ostaci. Joahnn Fischer von Erlach, Robert Adam, Louis-François Cassas te prvi splitski konzervator i arhitekt Vicko Andrić ostavljaju brojne nacрте i publicirane monografije koje su i dalje aktualne.

Prva arheološka istraživanja i tehničko kartiranje poduzimaju George Neimann, Ernest Hébrard i Jaques Zeiller. Istodobno s djelovanjem inozemnih istraživača, proučavanjem i istraživanjem bave se don Frane Bulić i Ljubo Karaman. Sredinom 20. stoljeća znatan doprinos u proučavanju i istraživanju palače i njezinih neistraženih dijelova dao je Cvito Fisković, djelujući u Konzervatorskom zavodu za Dalmaciju (današnji Konzervatorski odjel u Splitu). Prva sustavna suvremena arheološka istraživanja poduzima Urbanistički biro Split (poslije Urbanistički zavod Dalmacije, Odjel za graditeljsko nasljeđe) od 1955. do 1965. godine, koji u kasnijim razdobljima (1968.–1974.) djeluje u suradnji s američkim Sveučilištem u Minnesoti. Znatan dio arheoloških istraživanja proveli su djelatnici Muzeja grada Splita, dok je posljednje veće sustavno iskapanje provedeno na splitskoj rivi uz vodstvo djelatnika Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (2006./2007.).

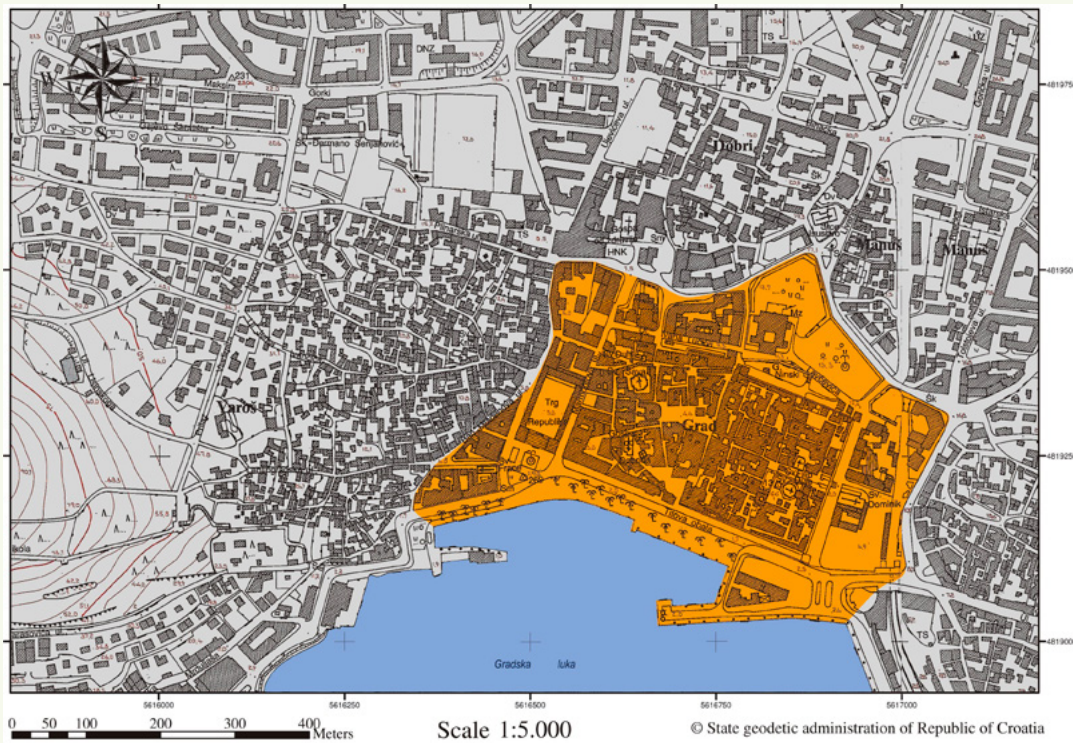
Posljednjih desetljeća proveden je niz raznovrsnih istraživanja na području povijesne jezgre, koja su uglavnom prethodila građevinskim zahvatima i adaptacijama prostora. Cijela povijesna jezgra Splita detaljno je snimljena u mjerilu 1 : 200, što je izvrstan dokument za njezino daljnje istraživanje i razumijevanje. Dokumentacija se redovito upotpunjuje, a pri pojedinačnim obnovama objekata izrađuju se snimke postojećega stanja u većem mjerilu suvremenim metodama. Također se, prema valorizaciji građevina, provode zasebna detaljna konzervatorsko-restauratorska i arheološka istraživanja.

Trenutačno je u pripremi i izrada konzervatorske podloge, koja će omogućiti transparentnije upravljanje, prezentiranje i vrednovanje kulturne baštine.

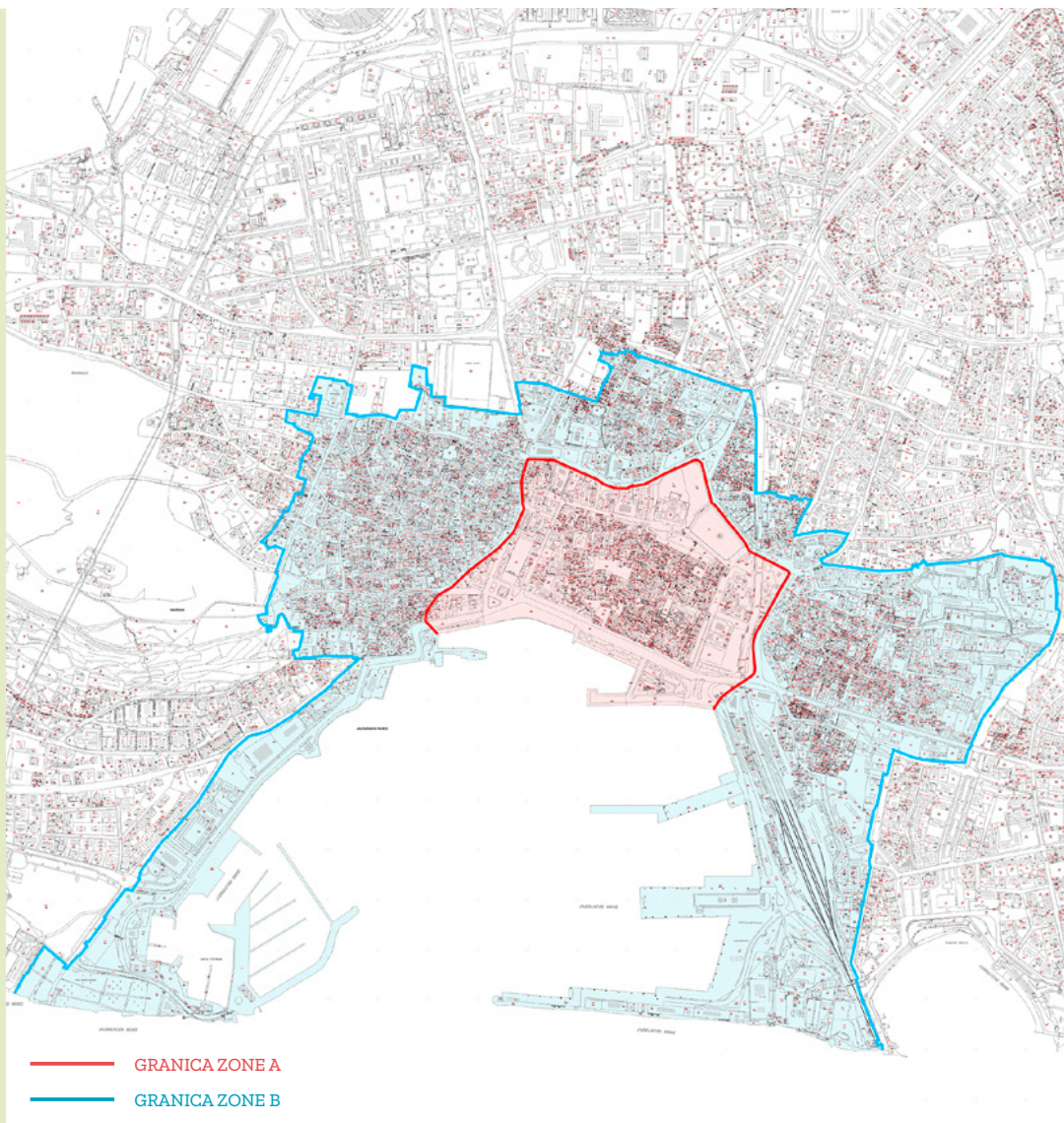
KOJE SU GRANICE POVIJESNE JEZGRE I KAKO SU ODREĐENE ZONE ZAŠTITE?

Područje stare gradske jezgre Splita upisano je 1979. godine na *Popis svjetske baštine* pod službenim nazivom „Povijesni kompleks Splita i Dioklecijanova palača“. Pristupom na popis, navedenom se području daje status svjetskoga kulturnog dobra izvanredne univerzalne vrijednosti (OUV), koje je upravo zato podvrgnuto posebnom režimu zaštite i očuvanja. Zone UNESCO-ove zaštite obuhvaćaju prostor koji je definiran gradnjom baroknih bedema u 17. stoljeću. Godine 2005. predložena je dopuna granica lokaliteta na salonitanski akvedukt i rimske kamenolome na otoku Braču.

Mjere zaštite utvrđene su *Rješenjem* Ministarstva kulture Republike Hrvatske o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra (2013.) te upisom na *Listu zaštićenih kulturnih dobara* u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske pod oznakom Z-3778. Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske povijesni prostor Splita klasificira (štiti) kao kulturno-povijesnu cjelinu, čiji se pravni status vodi kao kulturno dobro od nacionalnog značenja pod službenim nazivom „Kulturno-povijesna cjelina grada Splita“. Kulturno-povijesne cjeline u Hrvatskoj zaštićene su primjenom zonske zaštite, stupnjevanjem od potpune (zona A) do djelomične i ambijentalne zaštite (zona B i C). Vrste kulturnih dobara, način uspostavljanja njihove zaštite, kao i mjere zaštite i očuvanja kulturnih dobara uređuje *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* (više u Poglavlju 3). Osim što je zaštićena kao kulturno-povijesna cjelina, povijesna jezgra Splita sadrži i brojne pojedinačno zaštićene građevine (nepokretna kulturna dobra), kao i velik broj pojedinačnih objekata ili pokretnih kulturnih dobara.

Granice stare gradske jezgre Splita prema UNESCO-u (<https://whc.unesco.org/en/list/97/maps/>)

Granice stare gradske jezgre Splita prema Rješenju Ministarstva kulture RH (Z. Radunić)

Zone zaštite A, B i C kulturno-povijesne cjeline Splita

Zona A prostorno obuhvaća Dioklecijanovu palaču sa srednjovjekovnom jezgrom i grad unutar nekadašnjih baroknih zidina iz 17. stoljeća (prostorni ekvivalent područja upisanoga na UNESCO-ov Popis svjetske kulturne baštine). To je zona strogoga nadzora izgradnje i zaštite zatečenog stanja uz minimalne intervencije. Zona B obuhvaća prostor Splita koji je grad dosegno u povijesnom razvoju od kraja 17. do sredine 20. stoljeća: poluotok Sustipan, nekadašnja pučka predgrađa (Veli Varoš, Dobri, Manuš i Lučac) te pojedine dijelove gradskih predjela (Gripa, Bačvica i Zvončaca). To je zona u kojoj se iznimno mogu dopustiti građevinske intervencije, uz poštovanje posebnih konzervatorskih uvjeta. Zona C je zona nižeg režima zaštite, područje ambijentalnog i lokalnog značenja, u kojemu su dopuštene prostorne intervencije i izgradnja, uz očuvanje ambijentalnih karakteristika, tradicijskih oblika i poštovanje cjeline.

Mjere zaštite utvrđene su i na lokalnoj razini, Generalnim urbanističkim planom Grada Splita (GUP), koji je propisan *Zakonom o prostoru uređenju*. GUP utvrđuje temeljnu organizaciju prostora, zaštitu prirodnih, kulturnih i povijesnih vrijednosti, korištenje i namjenu površina, s prijedlogom prvenstva njihova uređenja. To je dokument koji određuje što se i koliko može graditi u pojedinim zonama te propisuje pravila o visini, katnosti, površini, broju parkirališnih mjesta te ostalim mogućnostima gradnje. Granice povijesne jezgre utvrđene GUP-om razlikuju se od granica nacionalne zaštite te će ih u budućnosti trebati uskladiti prema aktualnom *Rješenju* Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske.

Što je Registar kulturnih dobara RH i gdje ga pronaći?

Registar je javna knjiga, objavljena i na mrežnim stranicama Ministarstva kulture i medija (<https://registar.kulturnadobra.hr/#/>). To je aktivni sadržaj koji se mijenja i dopunjuje, ovisno o novim postupcima utvrđivanja svojstva kulturnog dobra. U njemu su sadržani sljedeći podaci o kulturnom dobru: naziv, oznaka Liste i vrste dobra, registarski redni broj, klasifikacija, smještaj, podaci o autoru i datacija.

Dioklecijanovi podrumi kao pojedinačno zaštićeno dobro

Građevine ili kompleksi građevina koji imaju izrazitu povijesnu, umjetničku, znanstvenu, društvenu ili tehničku vrijednost mogu biti zaštićeni kao pojedinačno kulturno dobro, bez obzira na to što se već nalaze u zaštićenim kulturno-povijesnim cjelinama. Na primjer, uz kulturno-povijesnu cjelinu grada Splita, nedavno se pojedinačna zaštita Ministarstva kulture i medija RH odnosi na podrum Dioklecijanove palače. Rješenje o zaštiti doneseno je 2019. godine, a njime se utvrđuje da su Dioklecijanovi podrumi građevina arheološkog značenja od interesa za Republiku Hrvatsku i javno dobro u općoj uporabi u neotuđivom vlasništvu Republike Hrvatske. Pojedinačnoj zaštiti Dioklecijanovih podruma prethodio je mukotrpan i dugogodišnji pravni postupak rješavanja vlasničkih pitanja te sređivanja dokumentacije podruma. Bez obzira na to što su podrumi mjestimično isprepleteni s temeljima srednjovjekovnih kuća iznad, oni su funkcijski i arheološki zasebna cjelina. Međutim, problem je bio u tome što katastar nije poznavao situaciju u kojoj bi vlasništvo nekretnine iznad zemlje bilo drugačije od vlasništva podruma. Angažmanom stručnjaka Konzervatorskog odjela u Splitu te u suradnji s tadašnjim ministarstvima kulture, pravosuđa i državne imovine, izmjenom i dopunom *Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*, popisivanjem čestica i

uknjižbom te izradom *Ugovora o davanju na uporabu i korištenje Dioklecijanovih podruma Gradu Splitu* riješeno je dugogodišnje pitanje vlasništva podruma. Time je otvoren put cjelovitom istraživanju i obnovi, što je polazišna točka za konačno uređenje jugoistočnog kvadranta Palače i za rješavanje mnogih nagomilanih komunalnih problema.

Podrumi Dioklecijanove palače u Splitu
(I. Pervan)

KOJA SU OBILJEŽJA I VRIJEDNOSTI?

Pri analizi kulturno-povijesne cjeline grada Splita u obzir treba uzeti njezin smještaj te prirodno i urbano okruženje: okolne gradove, naselja, otoke, more, rijeke i planine. Riječ je o iznimnom krajoliku s kojim je grad snažno funkcionalno i povijesno povezan, što je utjecalo na razvoj grada i utvrdilo njegov identitet. Primjerice, od kamena iz kamenoloma s otoka Brača i iz grada Trogira sagrađena je Dioklecijanova palača, a potom i samo središte povijesne jezgre. Iz Solina (nekadašnje rimske kolonije *Colonia Martia Iulia Salona*) u srednjovjekovni su Split došli prvi stanovnici, a nakon toga je premješteno i sjedište biskupije. Obrtnici, trgovci i poljoprivrednici

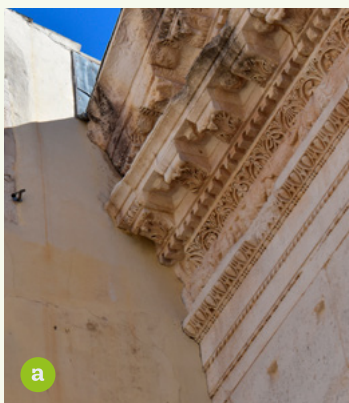
Rimski kamenolom Rasohe (Brač) iz kojega se eksploatirao kamen za Dioklecijanovu palaču (V. Marinković)

iz obližnjih naselja i s otoka cijeli su vijek gravitali Splitu i nekadašnjoj Dioklecijanovoj palači, postupno formirajući karakterističan ambijent koji je naposljetku postao splet rezidencijalne, tradicijske i stilske arhitekture.

Izoliranim sagledavanjem povijesne jezgre u kontekstu baštine, možemo izdvojiti nekoliko važnih skupina ili povijesnih slojeva, a to su: ostaci antičke Dioklecijanove palače, ostaci fortifikacijskih sustava, crkve i sakralne građevine, zgrade javne namjene i zgrade stambene arhitekture. Kao zasebnu skupinu valja spomenuti pokretna dobra pohranjena u crkvama, javnim i privatnim zbirkama, u galerijama i muzejima. Riječ je o brojnim i iznimno vrijednim artefaktima: slikama, knjigama, rukopisnoj građi, raznim religijskim i uporabnim predmetima. Split ima

brojne muzeje i zbirke, od kojih izdvajamo tek četiri u uskom pojasu povijesne jezgre. Riječ je o Etnografskom muzeju, Muzeju grada Splita, Galeriji umjetnina i Zbirci crkvene umjetnosti.

Zbog bogate povijesti i kontinuiranog života na području današnjega grada, povijesni slojevi često se fizički i funkcionalno isprepliću, tvoreći gotovo nevjerojatne primjerke novih struktura. Zidovi Dioklecijanove palače u nekim su srednjovjekovnim kućama sačuvani gotovo do visine svojega drugog kata, a monumentalno južno pročelje palače vidljivo je unutar prezidanih zgrada na Rivi. Elementi Vestibula, kasnoantičkih kuća i zapadnih termi danas su prezentirani unutar (hotelskih) objekata, a u privatnom dvorištu na Dosudu sačuvana je konha s ostacima izvornoga zidnog mozaika. Unutar Etnografskog muzeja moguće je vidjeti crkvicu sv. Andrije de Fenstris, zapadnu kapelu triklinija i antički mozaički pod. Pročelja palače Skočibučić-Lukaris i Grisogono-Cipci ispreplela su se s kolonadom Peristila; u unutrašnjosti na drugom katu palače Skočibučić-Lukaris moguće je vidjeti dio

(sl. a) Spoj kuće i vijenca tzv. Jupiterovoga hrama (V. Marinković)

(sl. b) Vijenac tzv. Jupiterovoga hrama unutar privatnog stana (G. Nikšić)

(sl. c) zapadna kolonada Peristila i pročelje palače Grisogono-Cipci (J. Kliska)

njegova zabata, dok su u prizemlju sačuvani ostaci malih antičkih hramova. Uz tzv. Jupiterov hram prislonila se kuća u čijoj se prostoriji na zadnjem katu iz neposredne blizine može promotriti kameni vijenac hrama.

Zbog fizičkog i funkcijskog ispreplitanja, povijesne slojeve stare gradske jezgre Splita vrlo je teško sagledavati kao zasebne cjeline. Ipak, u ovom poglavlju predmet razmatranja su zgrade stambene namjene. Razlog zasebnog analiziranja stambene arhitekture je činjenica da je to jedan od najzastupljenijih povijesnih slojeva. Takva arhitektura formirala je sliku jezgre Splita, pridonoseći njezinoj specifičnosti, prepoznatljivosti i ambi-

Skup romaničkih kuća zapadno od Vestibula (V. Marinković)

jenjalnosti. S obzirom na to da je uglavnom u privatnom vlasništvu, zbog brojnosti vlasnika i kompliciranih vlasničkih odnosa najmanje je uključena u sustav (državne) zaštite i proces obnove.

Unutar stare gradske jezgre Splita najraniji sačuvani primjerci stambene arhitekture datirani su u 9. stoljeće. Izuzetno velik broj pripada razdoblju od 12. do 14. stoljeća, kad je gradnja u jezgri bila najintenzivnija. Nešto je manje kuća iz kasnijih razdoblja (14. – 19. st.), ali su i one izuzetno važne i rijetke. Većina kuća nije sačuvana u izvornom obliku jer su se tijekom stoljeća djelomično ili potpuno rušile, ali i pregrađivale, spajale ili transformirale zbog potreba svakodnevnog života. Kuće koje nisu srušene dobile su nove detalje, katove, prilaze i krovove, a ponekad i potpuno nove oblike. Iako je tako, dosta povijesnih zgrada u staroj gradskoj jezgri zadržalo je svoj karakterističan oblik, obilježen stilom te povijesnim i gospodarskim prilikama razdoblja u kojima su nastale. Na osnovi sačuvanih primjeraka stambene arhitekture moguće je donijeti kratak i općenit opis oblika i karakterističnih formi kuća. Iako se te kuće međusobno razlikuju po stilu i vremenu nastanka, imaju prepoznatljive elemente nastale primjenom tradicionalnog materijala, a određene su i mediteranskim klimatskim prilikama. Prepoznatljivi elementi nisu uvijek izvorni; oblikovali su se kroz povijest te su postali obilježja jezgre koja pridonose njezinoj ambijentalnosti i autentičnosti. Očuvanjem karakterističnih elemenata te njihovih oblika, materijala i boja štiti se jezgra Splita, ali se zadržava tradicionalna i ekonomska vrijednost stambene arhitekture, čiji je važan element i građevni materijal. Za gradnju gradske jezgre korišten je materijal dostupan u mediteranskom podneblju, čija

Detalj kuće u Bulićevoj ulici (V. Marinković)

se zanatska primjena tijekom povijesti usavršila, da bude što trajniji i iskoristiviji. Ti su materijali zbog trajnosti i kompatibilnosti u širokoj upotrebi još od predantičkih vremena. Njihova organizirana upotreba u jezgri Splita počinje gradnjom Dioklecijanove palače i nastavlja se sve do danas. U naše se vrijeme ti materijali uglavnom proizvode i obrađuju industrijski i strojno, a tradicionalne zanatske vještine oblikovanja materijala odumiru. Očuvanje produkta tih zanatskih vještina i navike primjene tradicionalnog materijala važni su elementi očuvanja kulturne baštine grada Splita.

Oblici kuća, prepoznatljivi elementi oblikovanja vanjskog prostora i tradicionalni građevni materijali stambene arhitekture povijesne jezgre Splita detaljnije su opisani u Dodatku.

Problemi očuvanja i potencijalni rizici

KOJI SU PROBLEMI OČUVANJA I POTENCIJALNI RIZICI?

Problemi očuvanja jezgre Splita brojni su i kompleksni, a zbog njezine iznimne kulturno-povijesne vrijednosti, uglavnom se smatraju konzervatorskim pitanjem. Međutim, riječ je o socijalnim, komunalnim, ekonomskim i pravnim problemima, čije rješavanje iziskuje složenu suradnju više javnih i državnih institucija, lokalne samouprave i lokalne zajednice.

Uzroci propadanja povijesne jezgre prije svega su u iznimnoj starosti materijala od kojega je građena, ali i u lošem održavanju. Proces starenja utječe na fizičke karakteristike materijala te oni postaju neotporni na vanjske utjecaje. Navedeno se manifestira u ljuškanju i pucanju kamena, truljenju drva, koroziji metala, slabljenju vezivnih svojstava žbuke itd. Zbog tih procesa postupno propadaju krovovi, međukatne konstrukcije, stolarija i sljubnice, ali i cijele fasade, što utječe na stabilnost i funkcionalnost građevina. U najstarijem dijelu gradske jezgre (područje Dioklecijanove palače) ti procesi su još izraženiji, a stabilnost zgrada je dodatno ugrožena jer su kuće građene na trošnoj antičkoj podlozi i nad antičkim podrumima.

Neodržavanju pojedinih objekata i prostora nije pridonijela isključivo inertnost mjerodavnih službi i/ili vlasnika objekata (kako se to često kolokvijalno smatra), nego razni složeni parametri. Ti parametri (koje nazivamo ranjivostima) se isprepliću te otežavaju ili onemogućuju redovite procese održavanja i sustavne obnove. Stara infrastruktura, pravno-imovinski problemi, velika mreža korisnika i multifunkcionalnost prostora, kao i složena administracija pravnih odredbi za zaštićene lokalitete, samo su neke ranjivosti stare gradske jezgre Splita. Ranjivosti u kombinaciji s nepovoljnim događajima, prijetnjama ili opasnostima (npr. potresi, poplave, terorizam itd.) mogu rezultirati krajnje negativnim utjecajem na kulturnu baštinu, stanovništvo i cijeli socijalni sustav. Taj nepovoljni utjecaj nazivamo nesrećom ili katastrofom.

Prema evidenciji događaja u posljednjih nekoliko godina, opasnosti koje prijetе povijesnoj jezgri Splita najčešće su prirodne nepogode (potresi, poplave) te prijetnje uzrokovane ljudskim djelovanjem (požari, vandalizam). Međutim, gledajući širu sliku rizika i recentne događaje u svijetu, nije zanemariv ni rizik od terorizma i ratnih opasnosti.

Posljedice nedavnih nepovoljnih događaja (potresi, česti požari u povijesnoj jezgri, plavljenje Dioklecijanovih podruma) bile su relativno blage do umjerene, a očitovale su se materijalnim štetama pa ih ne možemo nazvati

katastrofama. Međutim, nepogode se neočekivano i brzo pretvore u katastrofe, a snagu njihova udara ne možemo predvidjeti. Kao prvi korak smanjenja rizika od katastrofa možemo osvijestiti postojanje opasnosti i velik stupanj ranjivosti stare gradske jezgre, kao i činjenicu da neodržavanje objekata i zgrada pojačava ozbiljnost mogućih nesreća.

Poplava u Splitu (N. Vilić / Cropix)

Posljedice zagrebačkog potresa 2020. godine (J. Kadija)

Prikaz cikličkog međuodnosa opasnosti i ranjivosti

Povijesna zgrada koja je djelomično napuštena (najčešće zbog neriješenih vlasničkih odnosa) može imati više problema. Zbog dugogodišnjega neodržavanja postupno se oštećuje pokrov (npr. crjepovi pucaju i/ili su slabije vezani za podlogu), žbuka na fasadi postaje rahla i odvaja se od zidova, a u sljubnicama raste vegetacija koja destabilizira zidanu strukturu. Kroz loše održavano krovništvo, zidove i stolariju migrira voda (kišnica) te potiče i negativne procese u unutrašnjosti (npr. drvena međukatna konstrukcija truli). Na tako oslabljenoj strukturi i manji potres može prouzročiti teže posljedice. Slabije vezani crjepovi otpadaju, pa postoji opasnost od otpadanja većih komada fasade (žbuke), ali i od urušavanja cijele konstrukcije. Zbog nastalih oštećenja nastaje materijalna šteta, a ako je riječ o zaštićenom kulturnom dobru, gube se spomenička svojstva zgrade, što u nekim slučajevima može utjecati na širi kontekst povijesnog okružja. Materijal koji otpada s neodržavane zgrade ozbiljna je životna opasnost za preostale stanare u zgradi, ali i za slučajne prolaznike. Upravo je takva situacija zatekla Zagreb, Sisak i Petrinju, kad je u ožujku 2020. godine, zbog serije potresa, nastala znatna materijalna šteta, ali je nažalost izgubljen i jedan ljudski život.

Primjer neodržavane stolarije (J. Kliska)

Primjer propadanja drvene grede međukatne konstrukcije (P. Gamulin)

Primjer propadanja kamena zbog djelovanja atmosferilija (V. Marinković)

Iako nebriga te slabo ili nikakvo održavanje negativno utječe na stanje povijesne jezgre, potrebno je upozoriti na to da i nestručno provedeni zahvati s ciljem održavanja mogu imati negativne efekte. Naime, pojedinci s najboljom namjerom i u želji da produlje trajnost objekata, često tradicionalne elemente i materijale zamjenjuju novim, lako dostupnim i jeftinijim (npr. cement je zamijenio vapneni mort, a drvenu stolariju PVC prozori). Navedeno negativno utječe na izvornost, tradicijsku i ekonomsku vrijednost objekta, ali i narušava autentičnost i ambijentalnu sliku cijeloga grada. Većina suvremenih materijala nekompatibilna je s tradicionalnim, što može uzrokovati nepotrebno opterećivanje strukture i njezino slabljenje u nepogodama. Npr. zamjena drvenih međukatnih konstrukcija armiranobetonskim pločama u povijesnim objektima nije rijetkost, međutim u slučaju potresa može doći do većih oštećenja nego da su ugrađeni tradicionalni materijali. Unošenjem dodatne težine opterećuju se zidovi i temelji te se smanjuje fleksibilnost cijele konstrukcije.

Ranjivosti povijesne jezgre Splita

Zastarjela infrastruktura i ostali tehnički sustavi

Vodovod, kanalizacija, elektroopskrba, odvodi za vodu i ostali tehnički sustavi većine zgrada u gradskoj jezgri nisu prilagođeni novom broju korisnika i suvremenim potrebama života, ali ni klimatskim promjenama. Postoje brojne elektroinstalacije koje se šire zračno, a brojni su i kabeli koji uopće više nisu u funkciji, a nitko ih ne uklanja. Ulice su uske i isprepletene, uglavnom pješačke, nepristupačne hitnim službama. Većina zgrada je građena odavno, kad je protupotresno projektiranje bilo nepoznanica. Viši standard života te velik broj hotela i apartmana umnožio je broj kupaonica i potrošnju vode, a procjedne vode ugrožavaju temelje i antičke podrumne. Prilagodba i modernizacija navedenih sustava uvelike je tehnički otežana (a katkad i posve onemogućena) zbog karaktera izgradnje, povijesne slojevitosti, fizičkog ispreplitanja arhitektonskih sklopova i arheologije.

Multifunkcionalnost prostora

Povijesna jezgra Splita oduvijek je vrlo aktivno korišten i živ prostor. U njoj su se formirali religijski i stambeni sadržaji, obrti i trgovine te brojni drugi socijalni sadržaji (kavane, gostionice, kina, muzeji itd.). Sve navedeno utjecalo je na to da povijesna jezgra postane slojevita u svojim funkcijama. Ona je prostor u kojem se aktivno živi i boravi, zaštićeni spomenik i turistička atrakcija. Iako to pridonosi njezinoj ambijentalnosti i atraktivnosti, takvo stanje uvelike otežava sustav upravljanja, održavanja i provođenje jednostranih mjera zaštite. Preciznije, povijesna jezgra Splita ne može se staviti pod jednostavan režim menadžmenta, kao što to može biti neki spomenik, arheološki park ili lokalitet.

Velika mreža korisnika

Korisnici povijesne jezgre Splita su lokalno stanovništvo, turisti i posjetitelji, privatni poduzetnici, razne institucije, vjerske zajednice, udruge i političke stranke. Posljednjih godina broj turista i posjetitelja rapidno se povećava, pa oni postaju jedni od najvećih korisnika. Kao posljedica pretjerane „turistifikacije“ može se uočiti trend opadanja stanovnika stare gradske jezgre, ali i osiromašjenja određenih obrta i poduzetničkih sadržaja bitnih za svakodnevni život. Iseljavanje stanovništva te posljedično nestajanje malih obrtnika i poduzetnika, globalna je pojava koja se može pratiti i u većim kulturnim europskim središtima. Nestajanjem tih sadržaja, u Splitu je, između ostaloga, došlo do napuštanja i prenamjene prostora, a time su mnogobrojni vrijedni povijesni ambijenti izmijenjeni. Takva situacija pokušavala se riješiti jednostavnim mjerama, i to tako da se pojedinim vrijednim prostorima zaštitila izvorna namjena (Kino *Karaman*, Fotoklub *Split*, Knjižara *Morpurgo*, Ljekarna *Varoš*). U slučaju Knjižare *Morpurgo* i Ljekarne *Varoš*, nažalost, ta se mjera vlasnicima prostora pokazala ekonomski neisplativa, pa su ti prostori, iako sačuvani, ostali funkcionalno zapušteni. U staroj gradskoj jezgri opstao je tek mali broj briačnica, slastičarnica, zlatarskih i fotografskih radnji; međutim, pojavili su se i neki pojedinačni suvremeni lokalni brendovi koje valja očuvati.

Neriješeni pravno-imovinski odnosi

Povijest formiranja stare gradske jezgre prati i povijest mijenjanja vlasnika stambenih jedinica, kao i diobe imovine, koja je rezultirala kompliciranim vlasničkim odnosima. Intenzivne promjene vlasnika i diobe nasljedstva utjecale su i na fizički izgled nekretnine: pojedini dijelovi zgrada su se rušili ili dograđivali, međukatne konstrukcije su se spuštale ili podizale, a otvori zazidavali, poništavali ili otvarali. U suvremeno doba neriješeni imovinsko-pravni odnosi više se očituju u tome da se mnogobrojni vlasnici ne koriste prostorima, izbjegavajući bilo kakvo ulaganje u njih, pa time i njihovo održavanje.

Slastičarnica Tradicija, primjer aktivnog lokalnog brenda u povijesnom prostoru (P. Gamulin)

Knjižara Morpurgo, stanje danas (P. Gamulin)

GLAVNE OPASNOSTI IDENTIFICIRANE NA TEMELJU PRIMJERA IZ RECENTNE POVIJESTI

Potres

Potres je iznenadna i kratkotrajna vibracija tla uzrokovana urušavanjem stijena, magnetskom aktivnošću ili tektonskim poremećajima u litosferi i dijelom u Zemljinu plaštu. Potresi su izuzetno složene pojave i nije moguće predvidjeti snagu, vrijeme i mjesto nastanka. Jaki potresi mogu ugroziti živote ljudi i životinja te rezultirati velikim materijalnim štetama koje mogu utjecati na svakodnevni život, gospodarstvo i društvo u cjelini. Također, mogu potaknuti druge rizike (požare, poplave, klizišta tla i cunamije). Potres može negativno utjecati na svekoliku kulturnu baštinu. Može ugroziti kulturno-povijesne cjeline i zgrade, ali i pokretna dobra i muzejske zbirke. Neizravno može utjecati i na nematerijalnu baštinu.

Prostor grada Splita i šire okolice prostor je visokoga seizmičkog rizika. Kulturno-povijesna cjelina Splita osobito je osjetljiva na potrese, posebno jugoistočni kvadrant Dioklecijanove palače, u kojemu su srednjovjekovne kuće u izrazito lošem stanju zbog trusne podloge, odnosno antičkih podruma u njihovim temeljima.

Posljednjih nekoliko godina na području Splita zabilježeno je nekoliko potresa čiji je intenzitet bio od laganog do umjerenog. Npr. u prosincu 2016. godine zabilježen je potres jakosti 4,7 prema Richteru. Tijekom 2021. zabilježena su dva potresa približne jakosti u ožujku i listopadu (4,5 – 4,6 prema Richteru). U travnju 2022. godine Split je zatresao jak potres.

Poplava i jake kiše

Poplava je privremena pokrivenost određenoga područja vodom, za koje nije uobičajeno da bude pod vodom. Uzroci poplava mogu biti: jake oborine, izlivanje rijeka, pucanje brana, podizanje razine mora itd. Ekstremne poplave mogu rezultirati ljudskim žrtvama, velikim materijalnim i ekološkim štetama. U kontekstu kulturne baštine, poplave mogu negativno utjecati na predmete od drva, papira, metala te na slike (muzejske zbirke). Premda su anorganski materijali otporni na vodu, dugoročna izloženost poplavama i jakim kišama može pogubno djelovati i na građevine. Voda ulazi u temelje zgrada i podrumne objekte, ali i u krovne konstrukcije, razarajući materijal i potkopavajući temelje građevina.

U povijesnoj jezgri Splita poplave su posljednjega desetljeća, u jesenskim i zimskim mjesecima, česta pojava. Riječ je o tzv. urbanim poplavama, kad u relativno kratkom vremenu padne velika količina kiše. U takvim situacijama sustavi oborinske odvodnje ne mogu prihvatiti toliku količinu vode pa se ulice pretvaraju u bujice. Tome pridonosi i neodržavanje odvoda i oluka.

Tijekom 2021. godine zbog jake kiše urušio se trošni krovni vijenac na suvremenoj kući u povijesnoj jezgri u Ulici Vicka Andrića. Nastala je velika materijalna šteta, srećom bez posljedica za ljudske živote.

Zbog kombinacije jakih kiša i morskih plima često su poplavljeni i Dioklecijanovi podrumi za jesenskih i zimskih mjeseci. Zato je u podruma, kao mjera zaštite, instalirana pumpa koja je vatrogascima i interventnom timu od velike pomoći u ispumpavanju poplavne vode.

Požar

Požar je svako nekontrolirano gorenje koje nanosi materijalnu štetu, ugrožava zdravlje i živote ljudi i životinja, ali i cjelokupnu kulturnu baštinu. Najčešći uzroci požara mogu biti nepažnja, nemar, nestručno rukovanje strojevima i alatima, neodržavanje uređaja, instalacija i opreme, nepravilna upotreba vatre itd. Osim što su zabilježeni u široj okolici grada Splita (šumski požari), njihova frekventnost je detektirana i u staroj gradskoj jezgri. U ljeto 2019. godine, u samo mjesec i pol dana, evidentirana su čak četiri požara u uskom pojasu povijesne jezgre. Svi požari su uspješno i brzo ugašeni intervencijom vatrogasaca, međutim, nastala je znatna materijalna šteta.

Činjenica da su požari češći ljeti, upućuje na to da rizik od požara raste s porastom temperature, ali i s porastom broja posjetitelja. To na oprez poziva sve korisnike povijesne jezgre, posebno vlasnike apartmana, hotela i ugostiteljskih objekata.

Vandalizam

Vandalizam je namjerni čin koji uzrokuje oštećenje i/ili uništavanje javne i privatne imovine. U povijesnoj jezgri Splita u posljednje vrijeme evidentiran je velik broj grafita na kamenu i na pojedinačno zaštićenim kulturnim dobrima. Gradske službe reaguju na pojavu grafita unutar 24 sata te ih uklanjaju. Međutim, nanošenje boje na kamen te njezino čišćenje trajno oštećuje epidermu kamena. Boja duboko penetrira u strukturu kamena, stoga je ponekad u čišćenju potrebno posegnuti za agresivnijim metodama koje mogu oštetiti epidermu povijesnog kamena, što otvara put ostalim štetnim utjecajima (voda, mraz) koji kamen postupno razaraju.

Statičko oštećenje na kući u Bulićevoj ulici br. 6., ovakva struktura je iznimno osjetljiva na potres (V. Marinković)

Urušen krovni vijenac, posljedica obilne kiše 2021. godine (J. Šupić / Cropix)

Posljedice požara na splitskoj rivi, 2020. godina (V. Bašić / Cropix)

Dioklecijanov mauzolej bio je meta vandalskog napada 2018. godine (V. Marinković)

POSTOJE LI SLUŽBE ZADUŽENE ZA SPRJEČAVANJE RIZIKA OD KATASTROFA I OČUVANJE POVIJESNE JEZGRE SPLITA?

Za provođenje mjera i aktivnosti civilne zaštite na području povijesne jezgre Splita zadužen je Grad Split. Grad u suradnji s Područnim uredom civilne zaštite Split (Ravnateljstvo civilne zaštite, Ministarstvo unutarnjih poslova) provodi mjere i aktivnosti propisane *Zakonom o sustavu civilne zaštite*. U slučaju nastanka i/ili razvoja velike nesreće i katastrofe koju nije moguće spriječiti na lokalnoj razini, u djelovanje se uključuju državne snage. U tom slučaju, Vlada Republike Hrvatske aktivira Stožer civilne zaštite RH, a po potrebi se uključuju Oružane snage RH i druga tijela državne uprave.

112 – jedinstveni europski broj za hitne službe

Broj za hitne službe 112 na usluzi je svim građanima i posjetiteljima Hrvatske. Pozivom na navedeni broj može se zatražiti pomoć svih žurnih službi (policije, vatrogasaca, hitne medicinske službe), a ovisno o potrebi, operateri obavještavaju i druge ovlaštene sudionike sustava civilne zaštite (tijela države uprave i jedinica lokalne i područne/regionalne samouprave), operativne snage (Hrvatska gorska služba spašavanja, Hrvatski Crveni križ, HCPI - interventna služba) i udruge građana (ronioci, lovci i dr.).

Sustav 112 djeluje unutar Ravnateljstva civilne zaštite MUP-a i osigurava besplatno pozivanje broja 24 sata dnevno, sedam dana u tjednu, putem telefona, SMS poruka i e-poziva (*eCall*) iz vozila.

Međutim, i prije nego što nastane velika nesreća ili katastrofa, postoji niz mjera i aktivnosti koje se poduzimaju na državnoj i lokalnoj razini kako bi se smanjila mogućnost njihova nastanka. Riječ je o mjerama upravljanja i planiranja, identificiranja postojećih prijetnji, terenskih vježbi i edukacije, kao i redovitog održavanja infrastrukture, zgrada i kulturne baštine. U nastavku se donosi opis mjera i službi važnih za povijesnu jezgru Splita na lokalnoj razini.

Unutar ustrojstva Grada Splita djeluje Odsjek za mjesnu samoupravu i sigurnost, koji obavlja poslove planiranja, razvoja i učinkovitog funkcioniranja i financiranja sustava civilne zaštite, zaštite od požara, elementarnih nepogoda i vatrogastva te koordinira djelovanja operativnih snaga sustava civilne zaštite prema unaprijed određenom protokolu (*Plan djelovanja civilne zaštite Splita*).

Plan djelovanja civilne zaštite Grada Splita

Plan sadrži postupke upozoravanja, pripravnosti i mobilizacije te razradu mjera civilne zaštite u odnosu na vrstu relevantnih ugroza, kao i postupanje operativnih snaga sustava civilne zaštite Grada u saniranju posljedica. Zaseban dio je način traženja i pružanja pomoći između hijerarhijskih razina sustava civilne zaštite u velikoj nesreći i katastrofi. Plan je izrađen 2019. godine na temelju *Procjene rizika od velikih nesreća za područje jedinice lokalne samouprave Grada Splita* (2018.).

Odsjek za mjesnu samoupravu i sigurnost u suradnji s Područnim uredom civilne zaštite Split te temeljnim operativnim snagama sustava civilne zaštite (vatrogasci, HGSS Stanica Split, Gradsko društvo Crvenog križa Split) i uz potporu ostalih službi (policija, hitna medicinska pomoć) redovito održava terenske i edukativno-pokazne vježbe. Vježbe se provode s ciljem usklađivanja operativnih snaga i provjere njihove osposobljenosti te utvrđivanja procedura i planova postupanja u slučaju velikih nesreća ili katastrofa.

I ostale aktivnosti Grada posredno utječu na smanjenje rizika od katastrofa. Naprimjer, u sklopu komunalne djelatnosti i u suradnji s gradskim tvrtkama i ustanovama, Grad se brine o održavanju javnih površina i infrastrukture, što je, između ostalog, iznimno važna mjera prevencije nepogode. U Splitu djeluje i Odsjek za staru gradsku jezgru, koji obavlja poslove obnove, zaštite i očuvanja povijesne jezgre i graditeljskog nasljeđa, financirajući projekte iz gradskog proračuna. Navedenim sredstvima obnavljaju se kulturna dobra najviše vrijednosti, ali i iznimno ugroženi objekti stambene arhitekture. U tom kontekstu važno je spomenuti da je 2022. godine usvojen *Pravilnik o dodjeli sredstava za sanaciju i obnovu pročelja i krovova građevina na području stare gradske jezgre*. Premda su aktivnosti Odsjeka primarno usmjerene očuvanju spomeničkih vrijednosti povijesne jezgre, dobro je istaknuti da obnovljeni objekti postaju otporniji na sve vrste rizika, što posredno utječe na sigurnost i konsolidaciju cijele gradske jezgre.

U nadležnosti Grada Splita djeluju vatrogasci, jedna od najvažnijih operativnih snaga civilne zaštite. Osim što djeluju u provedbi preventivnih mjera zaštite od požara, gašenju požara i spašavanju ljudi i imovine ugroženih požarom, pružaju i tehničku pomoć u ostalim nezgodama i opasnim situacijama (npr. poplave, ekološke katastrofe itd.). Uz profesionalnu Javnu vatrogasnu postrojbu Grada Splita (JVP), u Splitu djeluju i tri dobrovoljna vatrogasna društva (DVD *Split*, DVD *Žrnovnica*, DVD *Slatine*); izvrsno su kadrovski i tehnički opremljeni.

Javna vatrogasna postrojba Grada Splita raspolaže s desetak različitih vozila, a svako ima posebnu namjenu. Za staru gradsku jezgru, međutim, najvažnije je najmanje vozilo, popularno nazvano "getanin". Riječ je o vozilu užem od raspona ruku (1,60 m) koje bez problema prolazi kroz uske i isprepletene ulice stare splitske gradske jezgre.

U očuvanju stare jezgre Splita (i njezinoj zaštiti u vrijeme rizika) iznimnu ulogu ima Ministarstvo kulture i medija RH Konzervatorski odjel u Splitu. Konzervatorski odjel obavlja stručne i upravne poslove koji se odnose na istraživanje, proučavanje, praćenje stanja, evidentiranje, dokumentiranje i promicanje kulturnih dobara. Utvrđuje režim zaštite, ali i uvjete korištenja, namjene i upravljanja kulturnim dobrima. Tijekom kriznih situacija, djelatnici Konzervatorskog odjela u Splitu zaduženi su za obavljanje primarnih očevida i izdavanje interventnih smjernica za postupanje. Odjel surađuje s gradskim službama te upozorava na urgentne slučajeve, pa je u posljednjih desetak godina njihovom zajedničkom aktivnošću i ulaganjima obnovljen velik broj važnih objekata.

I djelatnost Hrvatskog restauratorskog zavoda neposredno je povezana s očuvanjem spomeničkih vrijednosti Splita. Kao središnja javna ustanova koja obavlja poslove zaštite kulturnih dobara bez upravnih nadležnosti, Hrvatski restauratorski zavod je, u bliskoj suradnji s Konzervatorskim odjelom u Splitu, posljednjih nekoliko desetljeća obavio niz velikih zahvata na pokretnim i nepokretnim kulturnim dobrima u Splitu. Na taj način su se očuvala, unaprijedila i istaknula spomenička svojstva, ali se postiglo i da su pojedini gradski prostori i javne površine postali sigurnije i ugodnije mjesto boravka. U slučaju nastanka ili proglašenja izvanrednih okolnosti, Hrvatski restauratorski zavod zadužen je za provođenje mjera za sprječavanje nastanka štete na kulturnim dobrima, utvrđivanje i ublažavanje nastale štete te za njezino uklanjanje, u suradnji s drugim ustanovama za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara, specijaliziranim pravnim i fizičkim osobama te sustavom civilne zaštite.

Obnova zvonika crkve Gospe od Zvonika, 2020. godine (arhiv HRZ-a / Geoprojekt d.d.)

Obnova kulturne baštine kao mjera ublažavanja rizika od potresa

Posljednjih desetak godina velik je postotak građevinskog fonda povijesne jezgre Splita uspješno obnovljen u skladu s konzervatorskim smjernicama. Potpuno su obnovljeni pojedini važni elementi povijesne jezgre i pojedinačno zaštićena kulturna dobra, poput Peristila, Vestibula, jugoistočne kule, sjevernih vrata, Mletačkog kaštela, katedrale sv. Dujma sa zvonikom, stare Gradske vijećnice, zgrade Hrvatskoga doma. Segmentarno su restaurirani i građevinski sanirani dijelovi Dioklecijanovih podruma te južnog i sjevernog zida Dioklecijanove palače. U cijelosti je obnovljen velik dio sakralnih objekata, muzejskih zgrada te privatnih zgrada stambene arhitekture. Financiranje tih radova ostvareno je uglavnom iz državnog i gradskog proračuna, a znatna sredstva u sakralne je spomenike uložila Splitsko-makarska nadbiskupija. Obnovu privatnih objekata (uglavnom objekata stambene arhitekture) financirali su većinom vlasnici nekretnina.

Kao jedan od projekata koji je trenutačno u fazi realizacije može se izdvojiti projekt obnove arhitektonskog sklopa Zapadnih vrata Dioklecijanove palače i crkve Gospe od Zvonika. Riječ o jedinstvenom i vrlo slojevitom spomeniku koji je kombinacija antičkoga stražarskog prostora i srednjovjekovne crkve sa zvonikom. U projektu stručno i financijski sudjeluju Hrvatski restauratorski zavod, Ministarstvo kulture i medija RH te Grad Split, s ciljem revitalizacije cijeloga sklopa. Uz namjeru očuvanja spomeničkih svojstava, radovi su pokrenuti ponajprije u svrhu veće sigurnosti i ublažavanja mogućih posljedica od potresa. Naime, zvonik crkve (pozicioniran iznad izuzetno frekventne pješačke zone i jedan od najstarijih na Jadranu) bio je u vrlo lošem stanju. Konstruktivnom sanacijom konsolidiran je cijeli sklop, a time je uklonjena i neposredna opasnost za prolaznike u slučaju potresa.

KOJE PREVENTIVNE MJERE MOGU I SMIJU PODUZIMATI POJEDINCI ?

Pojedinac može poduzeti neke jednostavne mjere u namjeri da očuva spomeničke vrijednosti svoje nekretnine i da smanji rizik razvoja velikih nesreća i katastrofa. U nastavku se donose neke od mjera, prilagođene mikrolokaciji povijesne jezgre Splita.

Preventivne mjere očuvanja spomeničkih vrijednosti

- Ako ste vlasnik ili suvlasnik nekretnine, uredite dokumentaciju o pravno-imovinskim odnosima. Jasni i ispravni dokumenti preduvjet su prijavljivanja na javne pozive za financiranje obnove.
- Ako živite u zgradi koja ima više suvlasnika, izaberite predstavnika suvlasnika. On predstavlja interese stanara i veza je svih stanara te stanara i institucija. Navedeno ubrzava proces komunikacije i održavanje zgrade te pospešuje prijavu na javne pozive za financiranja. Također, prema *Zakonu o vlasništvu i drugim stvarnim pravima*, sve zgrade koje imaju više stanova ili drugih prostora, moraju imati organiziran način upravljanja nekretninom.
- Ako ste vlasnik ili korisnik nekretnine u povijesnoj jezgri Splita, informirajte se o nekretnini. Doznajte kad je i kako izvedena i od kojih materijala.
- Pokušajte sačuvati izgled objekta u izvornom ili tradicionalno stečenom obliku, tako da se zadrže bitni elementi ili tradicionalna obilježja.
- Ako želite adaptirati ili obnoviti nekretninu, prije bilo kakvih koraka posavjetujte se s Konzervatorskim odjelom.
- Ako nekretnina ima ugrađene spolije ili druge povijesne elemente, ne uklanjate ih, ne darujte i ne prodajte ih. Većina povijesnih predmeta i elemenata gubi na stvarnoj vrijednosti kad više nema povijesni kontekst.
- Ako zamijetite strukturalna oštećenja i pukotine na arhitektonskim elementima (okviri vrata i prozora, konzole, kameni oluci), ne zamjenjujte ih odmah novima zbog oštećenosti. Pojedina oštećenja, iako izgledaju radikalno, mogu biti stabilna. U konzultaciji s Konzervatorskim odjelom dobit ćete savjete o mogućnosti i načinu sanacije kamenih elemenata.

Preventivne mjere zaštite od požara

- Ne ostavljajte kuhalo i električne uređaje uključene bez nadzora.
- Ako ste vlasnik nekretnine i/ili ugostiteljskog objekta, redovito čistite dimovodne kanale i kontrolirajte plinske i električne instalacije, poglavito prije ljeta i sezone.
- Iz podruma, garaža, tavana i sličnih prostora uklonite sve uskladištene zapaljive stvari (boje, razrjeđivače, stari namještaj, garderobu itd.).
- Putove za evakuaciju (stubišta i hodnici) i izlaze redovito čistite i održavajte prohodnima. Oslobodite ih od svih predmeta (cvijeće, kutije, namještaj, bicikli i sl.).
- Vatrogasnu opremu koju imate redovito servisirajte (protupožarne aparate, crijeva i hidrante).
- Neugašeni opušak cigarete ne bacajte kroz prozor, na terasu ili u smeće jer može prouzročiti požar.

Preventivne mjere zaštite od poplava

- Redovito održavajte i čistite odvode i oluke na svojoj nekretnini.
- Ako ste u mogućnosti, odvojite električni krug za gornji i donji kat.
- Bijelu tehniku, električne utičnice i bojler postavite na povišena mjesta.
- Vrijedne predmete i umjetnine odložite na visoke police.
- Održavajte stolariju kako biste spriječili prodor vode kroz otvore.

Preventivne mjere zaštite od potresa

- Informirajte se o nekretnini u kojoj živite. Doznajte ima li naknadnih adaptacija, dogradnji ili rekonstrukcija. Nepropisno izvedeni radovi mogu narušiti stabilnost zgrade.
- Ako je nekretnina u lošem stanju, prema potrebi, u suradnji sa stručnjacima, poduzmite građevinska poboljšanja konstrukcije.
- Odmaknite teško pokućstvo od kreveta i sjedećih garnitura.
- Osigurajte police i ormare od prevrtanja.
- Na zid dobro pričvrstite predmete poput okvira sa slikama, ogledala i oglasnih ploča.
- Dobro pričvrstite stropnu rasvjetu i viseće elemente, poput lusteru.
- Pregledajte zgradu i izvana, uvjerite se da su stolarija i svi vanjski elementi zgrade dobro pričvršćeni i stabilni.

ŠTO AKO SE NESREĆA ILI KATASTROFA DOGODI?

Ako dođe do nesreće ili katastrofe, potrebno je pravilno postupati da bi se ublažilo njihovo djelovanje. Na razini države i lokalne samouprave postoje službe koje u slučaju velikih nesreća djeluju hijerarhijski te im treba omogućiti da obavljaju posao za koji su obučeni. Pravilnim ponašanjem možemo olakšati djelovanje operativnih službi i suzbiti veće posljedice. U nastavku se donose opće upute u slučaju nesreće te upute o ponašanju u slučaju požara, poplave i potresa (sve prilagođeno mikrolokaciji povijesne jezgre Splita).

Opće upute u slučaju nesreće

- Ostanite mirni, ne širite paniku.
- Ako se zateknete u javnom objektu (npr. muzej, ugostiteljski objekt, spomenik), ostanite mirni. Držite se dalje od mase ljudi koja se kreće prema izlazu.
- Ako ste na ulici, budite svjesni da su ulice stare gradske jezgre Splita izrazito uske i vijugave i da ljeti na njima ima mnogo ljudi pa postoji velika opasnost od ljudskog stampea.
- Provjerite jeste li ozlijeđeni. Ako jeste i ako ste u stanju, pružite si prvu pomoć.
- Do dolaska spasilačkih timova pomozite ozlijeđenim ljudima oko sebe.
- Ako nije nužno, ne pokušavajte pomicati teško ozlijeđene osobe.
- Izbjegavajte jako oštećene građevine.
- Ne koristite se dizalima.
- U evakuaciji birajte sigurne i preporučene rute.
- Obratite pozornost na starije osobe, osobe s posebnim potrebama, turiste, djecu i životinje.
- Budite svjesni da u povijesnoj jezgri Splita boravi mnogo turista i da oni ne govore hrvatski. Ako je moguće, upozorite ih na opasnost na engleskom jeziku.
- Ako ste posjetitelj, zadržite se u blizini svojega turističkog vodiča ili prevoditelja da biste bolje razumjeli novonastalu situaciju.

Upute o ponašanju u slučaju požara

- Pozovite vatrogasce na broj 193 ili centar 112 i dajte sve informacije o požaru.
- U slučaju požara, uvijek isključite električnu energiju u objektu preko glavne sklopke.
- Ako požar na električnim instalacijama i uređajima pod naponom gasite vodom, izloženi ste strujnom udaru. Nikad ne gasite vodom požar na električnim uređajima i instalacijama pod naponom.
- Požar prouzročen benzinom ili uljem ne gasi se vodom jer benzin i ulje plutaju na površini vode, pa se na taj način požar može samo proširiti.
- Pokušajte ugasiti požar vatrogasnim aparatima ili adekvatnim priručnim sredstvima, ako time ne ugrožavate sebe i druge.
- Požar ulja u posudi na štednjaku nikad ne gasite vodom ni vatrogasnim aparatom (u oba slučaja ulje provri, što može prenijeti požar na nezahvaćene dijelove kuhinje). Isključite štednjak, poklopite posudu s uljem odgovarajućim poklopcem i čekajte da se ohladi.
- Ako vas požar zatekne u zgradi i niste u mogućnosti ugasiti ga, što prije u pognutom položaju iziđite iz objekta.
- Ako zbog zadimljenosti ne možete izići iz građevine, zatvorite sve otvore kako biste spriječili ulazak dima u svoj prostor.
- Ne ulazite u stubište ako je ispunjeno dimom i ne koristite se dizalom.
- Ako ste zatočeni u stanu, apartmanu ili objektima druge vrste, čekajte vatrogasce na prozoru ili terasi.

Upute o ponašanju u slučaju poplave

- Držite se dalje od električnih vodova.
- Ako voda zbog jake kiše ulazi u objekt, isključite struju na glavnom prekidaču i sve električne uređaje.
- Ne ulazite vozilom na poplavljena područja. U slučaju plavljenja, prijedite (još dok ste u autu) na najsigurniji način na višu razinu tla.
- Nakon poplave očistite i dezinficirajte svoje prostorije i objekte.

Upute o ponašanju u slučaju potresa

- Nađite zaklon na sigurnim mjestima u kući (dovratci, nosivi zidovi, ispod stola ili čvrstog namještaja). Ostanite na tim mjestima dok potres traje.
- Zaštitite lice i glavu rukama i sklonite se u kutove unutarnjih zidova.
- Udaljite se od stakla, prozora, vanjskih zidova, vanjskih vrata, kućanskih elemenata koji mogu pasti na vas (luster, polica i sl.).
- Ostanite u kući dok potres ne prestane i nakon vizualnog pregleda mogućeg oštećenja oprezno izidite na sigurno mjesto.
- Iz prizemne kuće ili s prvoga kata možete izići vodeći računa o tome da sklonište pronađete na čistini, daleko od zgrade.
- Dok potres traje, ne koristite se stubištima i dizalima.
- Ne izlazite na terasu ili balkon.
- Budite spremni na naknadne potrese.
- Ako ste u oštećenom objektu i osjećate miris plina ili vidite potrgane kabele, ne palite svijeću i šibicu jer postoji opasnost od požara i/ili eksplozije.
- Pratite upute ovlaštenih osoba.
- Telefonom se koristite samo u najnužnijim situacijama, kako se telefonske linije ne bi opteretile.

Važni telefonski brojevi

112 Ravnateljstvo civilne zaštite (jedinствeni europski broj za hitne službe)

192 Policija

193 Vatrogasci

194 Hitna medicinska pomoć

195 Nacionalna središnjica za usklađivanje traganja i spašavanja na moru

+385 91 7210 001 HGSS Stanica Split

+385 21 489 463 Gradsko društvo Crvenog križa Split (interventni tim)

Održavanje povijesnih građevina

Korištenje „tiramole“ ili užadi sa koloturima za sušenje rublja zabranjeno je u nekim ulicama povijesne jezgre Splita (D. Klarić / Cropix)

OBVEZE I PRAVA VLASNIKA NEKRETNINA U POVIJESNOJ JEZGRI SPLITA

Ako posjedujete nekretninu unutar kulturno-povijesne cjeline grada Splita (bez obzira na to je li ona pojedinačno zaštićeno kulturno dobro ili nije), prema *Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*, imate određene obveze i prava. Prema tom *Zakonu*, vlasnici nekretnina u zaštićenim kulturno-povijesnim cjelinama dužni su čuvati ih i redovito održavati, provoditi mjere zaštite utvrđene *Zakonom* te o svim promjenama (npr. oštećenju ili uništenju) obavijestiti mjerodavnu instituciju. Vlasnik također treba omogućiti dostupnost kulturnog dobra (nekretnine) javnosti, dopustiti stručna i znanstvena istraživanja te provedbu mjera tehničke zaštite. Ako vlasnik namjerava poduzeti određene radnje koje bi mogle prouzročiti promjene (građenje, adaptacija, restauracija) ili ako želi obavljati gospodarsku djelatnost u objektu, za navedeno je dužan ishodovati prethodno odobrenje Konzervatorskog odjela u Splitu. Vlasnik nekretnine u kulturno-povijesnoj cjelini Splita ne smije pokrenuti rušenje vlastite nekretnine bez odobrenja, čak ni kad je ona u iznimno lošem stanju. Nasuprot tome, u slučaju da vlasnik zanemari nekretninu do te mjere da je ona opasna za ljude i imovinu, lokalna samouprava može imenovati skrbnika koji poduzima sve radnje na obnovi, na trošak vlasnika. Troškove očuvanja i održavanja kulturnog dobra snose vlasnici. U slučaju izvanrednih troškova koji premašuju redovite troškove održavanja, vlasnik ima pravo podnijeti zahtjev za nadoknadu izvanrednih troškova koji se podmiruju iz državnog proračuna. Kao vlasnik nekretnine u povijesnoj jezgri, imate pravo na besplatan stručni savjet Konzervatorskog odjela u Splitu, u vezi s provođenjem mjera zaštite i očuvanja kulturnog dobra.

Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara

Zakon uređuje vrste kulturnih dobara, način uspostavljanja njihove zaštite i očuvanja. Njime se reguliraju obveze i prava vlasnika kulturnih dobara, uređuje obavljanje poslova na zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, obavljanje upravnih i inspeksijskih poslova, rad i djelokrug Hrvatskoga vijeća za kulturna dobra, financiranje zaštite i očuvanja kulturnih dobara te sva ostala pitanja koja se na to odnose. Temeljem toga *Zakona*, zaštitu kulturne baštine provodi Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske posredovanjem Uprave za zaštitu kulturne baštine te teritorijalno mjerodavnoga Konzervatorskog odjela u Splitu.

Propisi lokalne razine, poput *Odluke o komunalnom redu Grada Splita*, između ostaloga utvrđuju obveze specifične za korisnike i vlasnike nekretnina u povijesnoj jezgri Splita (propisi vrijede samo za zaštićenu zonu A). Naprimjer, ako želite postaviti natpis na pročelju zgrade koja se nalazi unutar granica stare gradske jezgre, prema *Odluci* ga možete postaviti samo unutar svojih svijetlih otvora prostora, a slova mogu visoka najviše 25 cm. Natpisi se ne smiju postavljati na kamenim okvirima otvora na pročeljima zgrada. Također, na objektima unutar zaštićene zone A zabranjeno je postavljanje protuprovalnih metalnih rolo zaštita na ulaznim vratima i izlozima poslovnih prostora, međutim dopušteno je postavljanje metalnih rešetki uz odobrenje Konzervatorskog odjela. *Odlukom* je zabranjeno na pročeljima iznad javne površine postavljati dimovode i ventilacijske sustave. Bez dozvole nije dopušteno postavljanje bankomata na pročeljima zgrada i na objektima, što se odnosi i na površine javne namjene.

U povijesnoj jezgri, međutim, dopušteno je postavljanje *tiramole* ili užadi za sušenje rublja. Ipak, preko pojedinih ulica stare gradske jezgre, zbog praktičnih, funkcijskih i sigurnosnih razloga, to je zabranjeno. Izuzeće se odnosi na sljedeće ulice: ban Mladenova, bana Jelačića, Matošićeva, Ujevićeva poljana, Porinova, Trg Gaje Bulata, Sinjska, Manuška poljana, Zagrebačka, Tončićeva, Marmontova, Obrov, Domaldova, Šubićeva, Bosanska, Marulićeva, Dioklecijanova, Kraj sv. Marije, Krešimirova, Iličev prolaz i Zadarska.

Prema *Odluci o komunalnom redu*, natpisi se ne smiju postavljati na kamenim okvirima otvora u zaštićenoj zoni A (V. Marinković)

PRAKTIČNI PRIJEDLOZI ZA ODRŽAVANJE NEKRETNINE

Održavanje nekretnine produljuje njezin vijek trajanja i čini je otpornijom na sve vrste prijetnja i rizika. Održavanje čuva tržišnu vrijednost objekta te kontrolira cijenu budućih radova. U nekretnini koja je pravilno održavana ugodnije je i sigurnije boraviti. Da bi održavanje zgrade bilo uspješno, potrebno ga je započeti dok je objekt u dobrom stanju, odnosno neposredno nakon obnove ili izgradnje. Održavanje objekta u pravilu je jednostavan zadatak, koji ne zahtijeva znatan trošak i visokospecijalizirane izvođače, a vlasnici ga mogu obaviti i sami. Međutim, s obzirom na to da je povijesna jezgra Splita pod konzervatorskom zaštitom, za pojedine zahvate održavanja preporučljivo je prije početka zatražiti savjet Konzervatorskoga odjela u Splitu, a za neke zahvate potrebno je i pisano odobrenje toga Odjela. Također, većina fasada je nad javnom gradskom površinom, stoga je prilikom radova potrebno poštovati komunalne propise i/ili prema potrebi zatražiti dozvole mjerodavnih institucija Grada Splita. U nastavku se donose preporuke, tehničke upute i savjeti za radove održavanja, koji su specifični za probleme i mikrolokaciju povijesne jezgre Splita.

Periodični vizualni pregled objekta

Nekretninu je potrebno u cijelosti periodično detaljno pregledati kako bi se utvrdili eventualni nedostaci. Prilikom pregleda pozornost treba usmjeriti na stanje krovne konstrukcije i pokrova, oluka i opšava, dimnjaka, otvore vrata i prozora, stolariju, zidove i podove te električne instalacije. Pregled je poželjno obaviti za suha, a potom i za vlažna vremena kako bi se utvrdila eventualna prisutnost vlage. Vlaga najčešće nastaje u podrumskim prostorijama (kapilarna), oko neodržavane stolarije, oluka ili dotrajalih sljubnica (likvidna). Također, potrebno je utvrditi ima li pukotina ili nestabilnih zidova i arhitektonskih elemenata. U unutrašnjosti objekta treba utvrditi (ne)postojanje insekata (crvotočine, stjenica) ili većih životinja (miševi, golubovi) koji mogu oštetiti materijal, ali i ugroziti osnovnu higijenu nekretnine. Ta stavka ne zahtijeva troškove ni specijalizirane osobe, kao ni posebne dozvole, a vlasnik sve može obaviti osobno.

Provjetravanje prostorija i osnovno pospremanje nagomilanog otpada na tavanu i podrumu

Prostorije treba provjetravati jer se tako sprječava akumulacija vlage i plijesni na zidovima. Provjetravanje je bitno i za objekte koji nisu u svakodnevnoj upotrebi. Osnovnim pospremanjem i čišćenjem tavana i podruma sprečava se nakupljanje štetočina i životinja, smanjuje rizik od požara i održava osnovna higijena prostora. Ni ta stavka ne zahtijeva troškove ni specijalizirane osobe, pa ni posebne dozvole, a vlasnik sve može obaviti osobno.

Čišćenje dimnjaka i odvoda za vodu

Dimnjake i odvode za vodu (oluke) valja održavati i čistiti jedanput godišnje. Preporuka je da dimnjake očisti specijalizirana osoba, dok odvode za vodu možete očistiti sami ako visina i položaj to dopuštaju. Čišćenje dimnjaka važno je poduzeti prije sezone grijanja, dok oluke od nakupljenog lišća i granja treba čistiti u kasnu jesen.

Uklanjanje vegetacije

Ako redovnim pregledom utvrdite vegetaciju na zidovima ili krovu, obavezno je uklonite. Biljke korijenjem mogu oštetiti sljubnice i kamen, a pojedine vrste mogu ugroziti stabilnost krovova, zidova, pločnika i infrastrukturnih cijevi. Od biljaka evidentiranih u staroj gradskoj jezgri Splita i osobito opasnih za zidane strukture, možemo izdvojiti: kapare (*Capparis spinosa* L.), smokvu (lat. *Ficus*) i pajasen (*Ailanthus altissima* /Mill./ *Swingle*). Od navedenih vrsta ipak je najinvazivniji pajasen ili divlji orah, koji izvorno nije mediteranska biljka. Osim što brzo raste

List pajasena ili divljeg oraha
(V. Marinković)

Pajasen na ulicama stare gradske jezgre
Splita (V. Marinković)

Postupak uklanjanja pajasena
(V. Marinković)

i ima dugačko korijenje, vrlo je otporan i prilagodljiv. Zbog njegove opasnosti za kulturnu baštinu, infrastrukturu i ostali biljni svijet, potrebno ga je kontrolirati i sustavno uklanjati.

Biljke je najbolje uklanjati mehanički, tako da se stabljika iščupa s korijenom. Pri čupanju treba pripaziti da se ne ošteti struktura zida i površine iz koje raste. Ako korijen nije moguće izvući, stabljiku treba otpiliti što bliže površini iz koje raste, a potom korijen tretirati kemijski. Kemijski tretman podrazumijeva bušenje rupe u korijenu te uštrcavanje herbicidnog sredstva. Korijen se može tretirati i tako da mu se oguli kora, premaže herbicidom i zaštiti folijom. Tretman herbicidom je iznimno važan kod biljke pajasen, jer iz neuklonjenog korijenja rastu novi, još jači i agresivniji izbojci.

Ako se radi o mladim biljkama koje nisu destabilizirale površinu iz koje rastu, uklanjanje biljaka možete obaviti sami. Međutim, ako je biljka velika, raste na teško dostupnoj zoni ili je korijenjem narušila statiku objekta, posao trebate prepustiti specijaliziranim osobama. Za pomoć se možete obratili gradskoj ustanovi *Parkovi i nasadi*, koja je zadužena za uklanjanje razorne vegetacije s javnih površina.

Važno!

- Nakon uklanjanja pajasena, stabljika i lisnati dio ne smiju se odlagati na otvorenom, zbog mogućnosti širenja sjemenja i rasta novih jedinki. Zbog toga je najbolje ostatke biljke odložiti u vreću, pustiti da sagnjiju i tek ih onda baciti.
- Pajasen može prouzročiti dermatitis, pa pri svakom postupanju s tom biljkom valja biti oprezan.
- Upotrebljavate li herbicidno sredstvo, strogo se pridržavajte uputa proizvođača.

Fugiranje sljubnica

Fugiranje zidova sprječava migriranje vlage između kamenih blokova kuće, ali i statički osigurava i ojačava zid. Tradicionalno se fugiranje obavljalo vapnenim mortovima, a sastav morta i tehnika fugiranja ovisila je o vrsti i načinu obrade ziđa (npr. sitniji kamen slabije kvalitete fugirao se obilnom fugom, dok su se sljubnice pravilnih velikih klesanaca ispunjavale tankom, upuštenom fugom).

Fugiranju prethodi niz predradnji koje podrazumijevaju uklanjanje vegetacije (ako je ima), mehaničko uklanjanje starih i dotrajalih mortova, a ponekad i pranje cijeloga zida od raznih onečišćenja. Sam proces fugiranja podrazumijeva postupno ispunjavanje sljubnica vapnenim mortom (sljubnice treba prethodno pripremiti, i to tako da se dobro ispušu i navlaže vodom). Pri sušenju fugu treba konstantno vlažiti vodom, kako bi se osiguralo postupno sušenje i izbjeglo pucanje morta. Nakon sušenja morta, sljubnice se obrađuju grubom četkom ili kistom. Priprema tradicionalnog vapnenog morta je zahtjevan posao za koji treba imati dosta iskustva i znanja

Propisno izvedena sljubnica vapnenim mortom (V. Marinković)

Nepropisno izvedena sljubnica: neadekvatni materijal i obrada (V. Marinković)

te dobar i kvalitetan materijal (vapno). Danas na tržištu postoje komercijalne vapnene žbuke spravljene prema tradicionalnim recepturama koje se lako pripremaju pa je moguće odabrati odgovarajuću boju i veličinu agregata. Industrijski pripremljene vapnene žbuke znatno olakšavaju proces fugiranja.

Fugiranje je stavka koju vlasnik može obaviti osobno ako ima iskustva u toj vrsti posla. Za fugiranje vanjskih površina treba imati dozvolu Konzervatorskog odjela u Splitu.

Važno!

- Ako se odlučite na fugiranje većih površina, trebat će vam radna platforma (skela), koja treba biti sigurna i ispunjavati sve propise i standarde zaštite. Podizanje radne skele na javnoj površini zahtijeva dozvolu mjero-davnih institucija Grada Splita (više u sljedećem poglavlju).

Plava boja stolarije nije karakteristična za područje povijesne jezgre Splita (P. Gamulin)

Održavanje stolarije i drvenih elemenata

Održavanje drvenih kapaka prozora i vrata te ostalih drvenih elemenata kuće (npr. grede) bitan je element održavanja stanja nekretnine. Ako su postojeći elementi drvene stolarije u dobrom stanju, potrebno ih je svakih pet do deset godina prebrusiti i ukloniti slojeve stare boje. Postojeća sitna oštećenja i pukotine moguće je kitirati, a zatim cijelu površinu premazati bojom i lakom. Preporučuju se sredstva na vodenoj bazi, a pri bojenju se treba pridržavati uputa proizvođača. U pravilu, drveni kapci prozora boje se tamnozelenom ili sivom bojom, a prozorska krila bijelom ili svjetlosivom. Stolarija vrata boji se tamnozeleno ili smeđe. Ipak, postoje neke iznimke, ovisne o stilskoj valorizaciji kuće, stoga se u odabiru boje uvijek obratite Konzervatorskom odjelu za savjet. Osvježenu stolariju valjalo bi jedanput do dvaput godišnje prebrusiti blagim sredstvima za čišćenje (bez alkohola ili acetona), a metalne okove nauljiti. Navedene radove vlasnik može obaviti osobno, a za radove nije potrebno tražiti dozvolu. Ako je stanje stolarije loše i nepopravljivo, moguće ju je zamijeniti. U tom slučaju, najbolje je nazvati Konzervatorski odjel u Splitu te se dogovoriti o detaljima u skladu s valorizacijom kuće.

Važno!

- Plava boja stolarije atraktivno izgleda; njome su se tradicionalno bojili dijelovi stolarije u pojedinim mediteranskim područjima (npr. Grčka). Međutim, nije tradicionalna u Dalmaciji i Splitu, stoga bi upotrebu te boje trebalo izbjegavati.

Održavanje metalnih elemenata

Sve elemente od kovanog željeza (rešetke od prozora, ograde, elemente stolarije itd.) potrebno je održavati i sačuvati. Nemojte ih uklanjati ili modificirati, čak ni ako su jako oštećeni ili su pak oni oštetili kamen u koji su sidreni. Dotrajale elemente možete ručno pobrusiti i premazati sredstvom protiv korozije, a zatim obojiti neutralnim tonom. Mijenjate li stolariju, obratite pozornost na metalne okove i detalje. Njih je potrebno sačuvati, popraviti i ponovno upotrijebiti.

Čišćenje kamena

Vanjske kamene dijelove kuće (stubišta, dvorišta, kamene rukohvate) vlasnik može čistiti da bi uklonio osnovne krupne nečistoće i organske prljavštine (ptičji izmet, tragove od hodanja, površinske nečistoće, nakupine algi i lišajeva). Čisti se isključivo vodom, mekim četkama te blagim, neutralnim deterdžentima za kamen ili dezinficijensima. Stabilne, ali jako onečišćene površine mogu se oprati i visokotlačnim čistačima uz kontrolu tlaka (do sto bara). Ako upotrebljavate visokotlačni čistač, budite oprezni – jak pritisak može prouzročiti štetu na sljubnicama i nestabilnim dijelovima kamena! Također, ako u čišćenju upotrebljavate i najmanje vode, osigurajte njezino otjecanje.

Ova stavka ne zahtijeva specijalizirane osobe ni posebne dozvole, a vlasnik sve može obaviti osobno. Međutim, fasadu i fino klesane i dekorativne kamene elemente (natpise, reljefe, grbove) nemojte čistiti sami. Njihov tretman treba prepustiti stručnjacima, uz suglasnost Konzervatorskog odjela u Splitu.

Primjer interventnog podupiranja nestabilnih struktura u Rodriginoj ulici (P. Gamulin)

Važno!

- Kamen nikad nemojte čistiti agresivnim sredstvima. Kamen vapnenac, od kojega je građena većina objekata u staroj gradskoj jezgri, posebno je osjetljiv i neotporan na kiseline, stoga izbjegavajte bilo kakve kiseline, jer one mogu uzrokovati teža oštećenja na kamenim površinama!

Privremeno interventno podupiranje nestabilnih struktura

Ako ste na svojoj nekretnini evidentirali velika oštećenja i pukotine statičke prirode i one stvaraju opasnost od urušavanja, nestabilne zone možete privremeno poduprijeti. Riječ je o ekonomski dostupnom rješenju, kojim možete privremeno zaštititi osobe koje žive u nekretnini, imovinu i slučajne prolaznike. Postoje različite tehnike za podupiranje zidanih struktura, a njihova primjena ovisi o problematici i težini oštećenja.

Prije intervencije podupiranja obratite se Konzervatorskom odjelu za savjet. Stručnjaci Odjela odredit će je li intervencija nužna, uputiti vas u detalje i tehnike ojačanja. Način i izvedba zahvata obavezno podliježe procjeni ovlaštenoga inženjera građevinarstva.

UPUTE ZA SANACIJU ILI UREĐENJE NEKRETNINE

Ako se odlučite na sanaciju ili uređenje nekretnine koja je zaštićeno kulturno dobro ili se nalazi unutar granica kulturno-povijesne cjeline, prije svega treba izraditi potrebnu tehničku dokumentaciju i pribaviti sve dozvole za obavljanje radova.

Što se ubraja u radove sanacije i uređenja nekretnine?

Radovi sanacije i uređenja nekretnine odnose se na jednostavnu skupinu građevinskih radova koji se izvode na već postojećoj zgradi radi preuređenja, ali nisu radovi građenja. Za njih nije potrebna građevinska dozvola i ne obavljaju se na temelju glavnog projekta.

Postupci pri sanaciji ili preuređenju nekretnine mogu biti: izmjena pokrova, učvršćivanje i/ili obnova zidova (injektiranje, fugiranje, žbukanje), sanacija/izolacija vlage, izmjena ili sanacija podova i stropova, instalacija i vodovodnih cijevi, stolarije itd.

Ako se izvode drugi građevinski radovi kojima se mijenja usklađenost te građevine s lokacijskim uvjetima prema kojima je građena (npr. dograđivanje, nadograđivanje, uklanjanje vanjskog dijela građevine, izvođenje radova radi promjene namjene građevine, izmjena krovne konstrukcije), riječ je o radovima rekonstrukcije, a u tom su slučaju pravno-administrativni uvjeti za izdavanje dozvola zahtjevniji. Ta skupina radova zahtijeva stručnu osobu, tj. projektanta koji će rukovoditi procesom te izraditi potrebnu projektnu dokumentaciju.

Prije detaljnog planiranja ili pokretanja bilo kakvog postupka sanacije ili uređenja nekretnine, preporučuje se savjetovanje s Konzervatorskim odjelom u Splitu o obuhvatu potrebnih radova, pribavljanju potrebne dokumentacije i dozvola, sve ovisno o propisanim mjerama zaštite, valorizaciji, smještaju i konzervatorskim problemima vaše nekretnine.

Konzervatorski odjel od vas može zahtijevati da prije izvođenja građevinskih radova, prema potrebi, pokrenete postupak izrade arhitektonske snimke nekretnine, ili dopunu već postojeće, te da provedete zaštitna arheološka i/ili konzervatorsko-restauratorska istraživanja. Navedene radove moraju obaviti stručne osobe koje imaju *Dopuštenje za obavljanje poslova na zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*. Izvođači građevinskih radova ne trebaju imati *Dopuštenje*.

Prije pokretanja bilo kakvih radova, bilo da je riječ o radovima istraživanja, bilo o građevinskim radovima u svrhu sanacije ili preuređenja, potrebno je zatražiti *Prethodno odobrenje za radove na kulturnom dobru* od Konzervatorskog odjela, a sve prema *Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*. Za radove na zaštićenom kulturnom dobru ili nekretnini unutar zone kulturno-povijesne cjeline, koji su izvedeni bez odobrenja ili u suprotnosti s izdanim odobrenjem, vlasnik može kazнено odgovarati.

Radna platforma mora ispunjavati sve propise i standarde zaštite (P. Gamulin)

Što je Prethodno odobrenje?

Prethodno odobrenje je upravni akt koji se izdaje u formi rješenja. Zahtjev se ispunjava na obrascu koji možete dobiti u Konzervatorskom odjelu, a primjer obrasca možete pronaći na zadnjoj stranici *Pravilnika o dokumentaciji za izdavanje prethodnog odobrenja za radove na kulturnom dobru* (https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_12_134_2528.html). Zahtjev se ispunjava prema vrsti kulturnog dobra, a obvezno treba popuniti podatke o podnositelju zahtjeva, o kulturnom dobru i o vrsti zahvata za koji se traži prethodno odobrenje. Uz zahtjev je potrebno priložiti dokumentaciju ovisno o vrsti zahvata (npr. idejni projekt, troškovnik radova itd.). Svi uvjeti propisani su *Pravilnikom o dokumentaciji za izdavanje prethodnog odobrenja za radove na kulturnom dobru*.

Za većinu građevinskih radova na oplošju kuće (pogotovo za radove uređenja zidova i pokrova) potrebna je radna platforma (skela). Radna platforma mora biti sigurna i ograđena te ispunjavati sve propise i standarde zaštite propisane *Zakonom o gradnji*. Za privremeno zauzimanje javno-prometnih površina za potrebe gradilišta potrebno je ishoditi odobrenje mjerodavnih institucija Grada Splita, odnosno *Zahtjev za zakup javnih površina*.

Kako se podnosi Zahtjev za zakup javne površine?

Zahtjev za zakup javne površine podnosi se Gradu Splitu, Upravnom odjelu za komunalno gospodarstvo, redarstvo i mjesnu samoupravu. Zahtjev se može pronaći na mrežnim stranicama Grada Splita (<https://www.split.hr/gradska-uprava/upravna-tijela/upravni-odjel-za-komunalno-gospodarstvo-redarstvo-i-mjesnu-samoupravu>).

Pri podnošenju *Zahtjeva* prilaže se i suglasnost Konzervatorskog odjela u Splitu, skica tražene površine u prostoru u mjerilu s tlocrtnim dimenzijama, fotografije tražene površine te potvrda *Upravnog odjela za financijsko upravljanje i kontroling* da ne postoji dugovanje prema Gradu Splitu.

Proces sanacije i preuređenja nekretnine u staroj gradskoj jezgri Splita može biti izazovan za vlasnika nekretnine, organizacijski, administrativno i financijski. Naime, potreba da se za radove upotrebljavaju tradicionalni materijali, specijalizirani i stručni izvođači, ali i činjenica da je povijesna jezgra Splita uglavnom pješačka površina, znatno otežava dinamiku i poskupljuje sve radove. Zbog toga Ministarstvo kulture i medija RH (<http://www.min-kulture.hr>) jedanput godišnje u javnim glasilima i na svojim mrežnim stranicama raspisuje *Poziv za financiranje javnih potreba u kulturi*, u sklopu kojega se financiraju programi zaštite, očuvanja, restauracije, prezentacije i održavanja kulturne baštine. Svi vlasnici povijesnih građevina mogu se javiti na taj poziv, a prioritet imaju pojedinačno zaštićena kulturna dobra i zgrade u vrlo lošem stanju.

Grad Split kao jedinica lokalne samouprave također raspisuje natječaje za sufinanciranje. Tijekom 2022. godine usvojen je *Pravilnik o dodjeli sredstava za sanaciju i obnovu pročelja i krovova građevina na području stare gradske jezgre*, na temelju kojega će se subvencionirati sanacijski radovi na privatnim objektima koji ispune zadane uvjete.

Splitsko-dalmatinska županija putem javnih poziva raspisuje natječaje za sufinanciranje raznih projekata, omogućuje bespovratne poticaje za građane i mjere razvoja; stoga se preporučuje redovito praćenje njihovih mrežnih stranica da bi se pronašli adekvatni modeli financiranja (<https://www.dalmacija.hr/natjecaji>).

Dodatak (o stambenoj arhitekturi povijesne jezgre Splita)

OBLICI KUĆA U POVIJESNOJ JEZGRI SPLITA

Kuća na Carrarinoj poljani: primjer ranosrednjovjekovne stambene arhitekture (Lj. Gamulin)

Najraniji primjeri kuća

Najraniji primjeri kuća stare gradske jezgre Splita nastaju u dva osnovna oblika. Jedna vrsta kuća nastaje prenamjenom postojećih antičkih prostora, i to tako da se ulazi u postojeći prostor te se on uz iznimno male intervencije (pregradnja, dodavanje međukatne konstrukcije) prilagođava novim stambenim potrebama. Druga vrsta kuća je složenija, naslanja se na postojeće antičke zidove ili trijemove koristeći se njima djelomično kao svojim zidovima ili fasadama. Taj tip kuće je jednočelijska dvokatnica, uska i visoka, s vanjskim stubištem. Na svakom katu ima samo jednu prostoriju, u prizemlju je konoba ili dućan (*canava*), na srednjem katu je soba, a na najgornjem kuhinja. Građena je od manjih blokova kamena grube i nepravilne obrade, bez vrjednijih stilskih karakteristika i detalja. Takav oblik kuća zadržava se tijekom cijeloga srednjeg vijeka, uz razvijanje pojedinih elemenata i tehnika gradnje. U kasnijim razdobljima manje su ovisne o antičkoj građi, a više ulaze u raster ulica, često i presvode ulicu. Stilski elementi su izraženiji, kamen fasade je pravilnije obrađen, a okviri prozora često su istaknuti lukovima.

Kuća Štambuk, primjer patricijske kuće iz 18. st. (Lj. Gamulin)

Patricijska kuća

U srednjem vijeku na području stare gradske jezgre Splita razvijaju se i raskošniji oblici kuća, namijenjeni stanovnicima veće platežne moći, tzv. patricijske kuće. Sredinom 15. stoljeća na stambenim palačama vidi se utjecaj mletačkog graditeljstva. Palače nastaju rušenjem i pregradnjom postojećih kuća. Rušenjem se otvara prostor za gradnju dvorišta s monumentalnim portalom, ložom i vanjskim stubištem, a palače uglavnom primjenjuju osnovu romaničke kuće. Ugrađuju se veliki raskošni prozori (trifore, kvadrifore) i oslikavaju se stropovi. Ogradni zid dvorišta uvijek je okrenut ulici.

U baroku nastaju patricijske kuće različitih tlocrta, a u gabaritima su veće od svojih prethodnica, što omogućava kvalitetnije uvjete stanovanja te složeniju organizaciju prostora. Najčešće su to višekatnice s potkrovljem. Visina je najveća na prvom katu, gdje je *piano nobile* (glavni kat), a smanjuje se prema gornjim katovima. U oblikovanju se koristi fino klesani i pravilni kamen. Glavna pročelja su najreprezentativnija, najbogatije ukrašena i oblikovana uglavnom od fino klesanog kamena. Bočne strane su skromnije, građene od grubo klesanog kamena. Na fasadama se češće počinju graditi balkoni.

Sve je manje sačuvanih elemenata pučke arhitekture (Lj. Gamulin, P. Gamulin)

Pučka kuća

Pučka kuća nastaje u srednjem vijeku, isključivo izvan današnje zaštićene zone A. Pučka kuća je uglavnom slobodnostojeća i pretežno jednokatnica, bez stilskih odlika. Zidovi su građeni od nepravilno klesanog ili lomljenog kamena, a krovovi su bili prekriveni kamenim pločama ili kupama kanalicama. Donji dio je konoba, a gornji prostor je za boravak. Ta dva dijela su povezana vanjskim stubištem s balaturom, a ispod stubišta nalazio se presvođen ulaz u konobu. Danas ih je moguće vidjeti u zaštićenoj zoni B na području Varoša, Dobroga i Lučca.

Zgrada Penzionog zavoda u Hrvojevoj ulici (P. Gamulin)

Suvremena kuća (kuća 19./20. stoljeća)

Suvremene kuće su većih gabarita, slobodnostojeće i samostalne u prostoru, smisleno projektirane. Za gradnju se upotrebljavaju razni materijali; uz kamen se obilno koristi i opeka, čak i za oblikovanje vanjskih fasada. Fasade su često žbukane i bojene, ukrašene štukaturama, što je novitet u primjeni dekorativnih elemenata.

PREPOZNATLJIVI ELEMENTI OBLIKOVANJA VANJSKOG PROSTORA

Detalj kamenog pokrova (P. Gamulin)

Detalj krova na kojemu su vidljivi ostaci starog kamenog pokrova i novih kupa kanalice (N. Vasić)

Krovišta i pokrovi

Tradicionalno oblikovanje krovova s luminarima (otvorima), dimnjacima i blago zakrivljenim strehama i specifičnim nagibima (30-45 stupnjeva) daju autentičnost ukupnoj slici stare gradske jezgre. Krovne konstrukcije rađene su od drvene građe (uglavnom crnogorica), a najčešći su dvostrešni i četverostrešni krovovi. Kao tradicionalni pokrov primjenjivale su se kamene vapnene ploče i kupe kanalice. Kamene ploče dobivale su se odlamanjem površinskih dijelova stijene po prirodnim slojnicama. Tanka kamena ploča postavljala se na strmu konstrukciju krova, i to tako da se streha polagala u vapneni mort, a ostatak se slagao u suho. Kameni krovovi su bijeljeni vapnom radi zaštite kamena od djelovanja kiše i zagrijavanja od sunca. Danas je većina izvornih kamenih krovova zamijenjena crijepom (kupom kanalicom) koja se u upotrebu uvodi tek u 15. stoljeću.

Vrata i prozori

Okviri vrata i prozora su elementi koji najviše pridonose ukupnom izrazu pročelja stambene arhitekture. Okviri su uglavnom napravljeni od kamena, a na njima je vrlo često koncentrirana klesana dekoracija. Njihov izgled, oblik i dekoracija ovisi o stilskom razdoblju u kojem su nastali, ali i o mogućnostima vlasnika. Stoga se danas na splitskim ulicama mogu vidjeti razne varijacije oblikovanja okvira prozora, kao što su pravokutni okviri, bifore, trifore, dvojni prozori, lučno oblikovani prozori, srpasti prozori itd. Isto se odnosi i na okvire vrata (portala): evidentirani su jednostavni okviri, okviri s lunetama i lučnim otvorima. U toj skupini, kao izdvojene elemente, vrijedno je spomenuti kamene okvire vrata „na koljeno“. Taj tip polukružnih vrata razvija se na stambenoj arhitekturi na glavnim ulicama i trgovima, a služi kao ulaz u zanatsku radionicu ili trgovinu. Takav oblik vrata omogućavao je ulazak svjetla u radionicu te izlaganje proizvoda s unutarnje strane, a zbog praktičnosti i funkcionalnosti izrađivan je i primjenjivan od 13. do 19. stoljeća.

Vanjska stolarija

U vanjsku stolariju ubrajaju se vratnice, prozorska stolarija i drveni izlozi. Tradicionalna stolarija izrađuje se od drva i sadrži metalni okov koji služi za montažu i funkcioniranje (brave, petlje, zatvarači, zasuni itd.). Vratnice su se izrađivale od čvrstog drva (hrast) te oblikom pratile kameni okvir vrata. Evidentirano je nekoliko varijanti: dvoslojne, kasetirane vratnice (s ukladama) te ostakljene vratnice. Jednostavni ukrasni profili rezbarili su se u drvu, a u 19. stoljeću se prikucavaju na površinu. Tradicionalno su se bojele tamnozelenom ili smeđom bojom.

Prozorska stolarija sastoji se od drvenog kapka (vanjski dio) i prozorskog krila (unutarnji dio). Valja istaknuti da je prozorska stolarija kakvu danas poznajemo u upotrebi tek od 17. stoljeća. Prozorsko krilo izrađivalo se od laganog drva (jela, ariš) malog presjeka i profiliranih bridova u koje se ugrađivalo tanko staklo. Bojilo se u bijelo ili svjetlosivo. Vanjski drveni kapci služe za zaštitu od kiše i sunca, a tradicionalno se boje tamnozelenom ili sivom bojom. Od 17. stoljeća u upotrebi je *škura*, a u 19. stoljeću *grilja* ili *rebrenica*. Nešto rjeđe, na splitskim ulicama umjesto drvenog kapka moguće je vidjeti drveni sanduk, erker ili *žburt*, ali i *škurete*, unutarnje pune *škure*.

Stubišta i ograde, sulari

Kamena stubišta često se nalaze izvan kuće i vode na prvi kat. Patricijske kuće imale su bogata stubišta, s ogradama uglavnom dekoriranim stupićima s lisnatim kapitelima i s rukohvatom ukrašenim motivom vegetabilne lozice. Pučke kuće, pak, imale su stubišta jednostavnog izgleda, ali kompleksnija po funkciji. U pravilu se stubišta nalaze na južnoj (sunčanoj) strani kuće te volim nadsvođuju ulaz u konobu, na taj je način štiteći od prekomjernog zagrijavanja. U gornjem dijelu stubišta često se formira mali prostor – terasa, koja je zimi stvarala ugodan prostor za boravak. Takvi prostori nazivaju se i sulari.

Balkoni

Iako su tradicionalni element gradske arhitekture, balkoni stare gradske jezgre Splita uglavnom su skromnijih dimenzija, bez izrazite funkcije. Naime, u srednjem vijeku gradnja balkona bila je zabranjena, kako bi se izbjeglo prolijevanje vode i bacanje smeća na ulicu. Poslije je njihova gradnja također reducirana, zbog stiješnosti ulica i nedostatka prostora, ali i mediteranskog načina života. Unatoč tome, balkoni se stilski oblikuju u skladu s ostatkom pročelja, što je najčešće vidljivo na elementima ograde i konzola.

Dvorišta

Patricijske kuće u srednjem vijeku dobivaju dvorišta i ona se uglavnom nalaze s ulične strane zgrade. Dvorišni zid je visoko zazidan i u njemu se otvara reprezentativni i bogato ukrašeni portal. Obavezni element dvorišta je kruna cisterne (bucal), koja je također često ukrašena vegetabilnim elementima i grbom vlasnika ili inicijalima obitelji.

Razni dekorativni i funkcionalni elementi

Na ulicama se danas mogu vidjeti razni ukrasi, koji su bili dekorativni ili funkcionalni elementi arhitekture. Mogu biti izrađeni od kamena ili kovanog željeza. Primjetne su kamene konzole razne klesarske obrade (od grube do fine), ovisno o njihovoj funkciji. Konzole su nosile strehe ili drvene balkone ispod prozora. Jednostavne prošupljene prozorske konzole služile su za prostiranje platna u svrhu zaštite od vrućine (prije pojave drvene stolarije). Tu su i grubo klesane konzole, čija je funkcija bila da se kuće ne naslanjaju jedna na drugu. Od kamenih elemenata također su brojni primjeri odvodnje kišnice ili „točka“ uglavnom u obliku kamenih životinjskih glava. Na ulicama i fasadama zgrade moguće je naići i na grbove i natpise koji označavaju vlasništvo objekta. Međutim, mogu se naći i dijelovi starijih objekata ili skulptura koji su upotrijebljeni kao materijal ili ukras za novu građevinu, a nazivamo ih spoliji.

Čest motiv splitskih ulica su i fontane, namijenjene osvježanju i predahu. Mogu biti kamene i bogato stilski dekorirane, ali i jednostavne i improvizirane.

Od kovanoga željeza danas je moguće vidjeti stare splitske ferale koji su osvjetljavali ulice, kao i karakteristična dekorativna obilježja zanatskih radionica.

TRADICIONALNI GRAĐEVNI MATERIJAL

Kamen

Kamen je prirodni anorganski materijal koji se dobiva vađenjem ili skupljanjem stijena iz okoline. Obraduje se klesanjem ili lomljenjem. To je osnovni i najčešće upotrebljavani građevni materijal na dalmatinskoj obali; od njega su rađeni zidovi, podovi i krovovi te razni dekorativni i funkcionalni elementi. Najzastupljeniji je lokalni vapnenac, koji je za potrebe splitske povijesne jezgre organizirano eksploatiran uglavnom iz bračkih, trogirskih i solinskih kamenoloma. Općenito uzevši, to je kvalitetan, otporan i lako obradiv kamen. Nalazi se u raznim varijacijama, ali se najčešće koristi visokokvalitetni rudistni vapnenac sivo-bijele ili žuto-bijele boje.

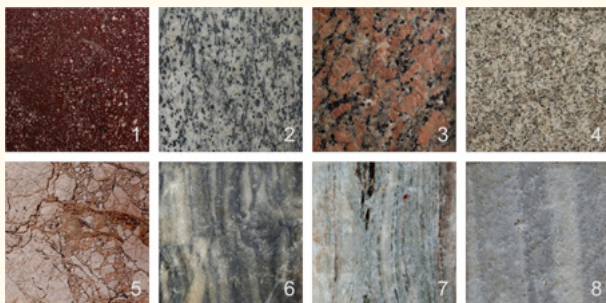
Za zidanje se upotrebljavao sedimentni kamen (fliš) od kojega je građena obala splitskoga poluotoka. Lako je dostupan i jeftin materijal. Fliš se sastoji od serije vapnenaca, glinenih škrljaca, karbonatnih pješčenjaka i lapora (tupina). Karakterizira ih karbonatna osnova s različitim udjelima kalcita i glinenih komponenti. Sastav ih čini mekanim materijalom slabije kvalitete. Boja toga kamena varira od žute preko žuto-zelene do sive. Kamen se obrađivao tako da se lomio u manje formate te obilno vezivao vapnenim mortom i kombinirao s drugim vrstama dostupnog kamena (vapnenac, dolit). Najčešće se upotrebljavao u srednjem vijeku.

U gradnji je korištena i sedra, stijena koja nastaje uz obale rijeka taloženjem kalcijeva karbonata, biljaka, algi i mahovina. Za potrebe splitske stare gradske jezgre, sedra se vadila uz tokove rijeke Jadro. Zbog izrazito porozne i šupljikave strukture, to je lagan materijal, koji se najčešće rabio za izradu svodova.

lako dekorativni kamen (granit, porfir i mramor) nije tradicionalni materijal, nije rijetkost u staroj gradskoj jezgri. Takva vrsta kamena uvozila se uglavnom s područja Male Azije u vrijeme gradnje Dioklecijanove palače, a danas se kao ponovno upotrijebljeni građevni materijal može naći u zidovima srednjovjekovnih kuća. Iz antičke Salone uvezen je i velik broj elemenata (reljefi, natpisi, stupovi i sarkofazi) koji su ugrađeni u splitske strukture ili su postali dijelovi prvih renesansnih zbirki u Splitu. Ti su elementi uglavnom izrađeni od mramora ili vapnenca.

Detalj zida izgrađenog od sedimentnog kamena - fliša (V. Marinković)

Vrste dekorativnog kamena korištenog u Dioklecijanovoj palači (K. Marasović)

Drvo

Drvo je prirodni organski materijal koji se dobiva od drvenastih biljaka, uglavnom od debla stabala. Na području Splita u uporabi je bila borovina i čempres, ali i tvrde vrste drva (ariš, orah i hrast). Nakon nabavljanja i obrade osnovne sirovine, drvo se obrađivalo tesanjem. Pretpostavlja se da su u ranom srednjem vijeku kuće u cijelosti bile građene od drva, ali one danas nisu sačuvane. U kamenim je kućama drvena građa redovito korištena za izradu međukatnih i krovnih konstrukcija te stolarije i namještaja. Drvene stropne konstrukcije u bogatijim kućama često su bile ukrašene rezbarijom, kasetama i oslicima.

Presjek hrastove grede (V. Marinković)

Opeka

Opeka ili cigla je građevni materijal za zidanje. Dobiva se oblikovanjem, sušenjem i pečenjem gline. Uglavnom je pravokutnog oblika. Dimenzije i debljina ovise o kalupu, a boja o sastavu gline i načinu pečenja. Od opeke su često izrađivani podovi, dimnjaci i svodovi. Važno je istaknuti da je krovni crijep (kupa kanalica) također vrsta opeke. Tradicionalno je oblog oblika, no s vremenom se takvi oblici zamjenjuju raznim industrijskim kupama.

Detalj zida zidanog opekom i kamenom (V. Marinković)

Vapno

Vapno se dobiva složenim i kontroliranim procesom pečenja kamena vapnenca na visokim temperaturama. Tako pečeni kamen postaje bijela, porozna i visokoreaktivna tvar kristalične strukture; naziva se živo vapno. Ako se pomiješa s vodom, dobiva se lužnata bijela pasta, tj. gašeno vapno, koje se onda upotrebljava kao vezivo u pripremi vapnenih žbuka, u bijeljenju kamenih krovova i vezivanju pigmentata.

Vapnena žbuka

Vapnena žbuka je građevni materijal koji se koristi za ožbukavanje zidanih površina ili kao vezivni materijal između blokova ili opeke. Dobiva se miješanjem određenog omjera gašenog vapna, pijeska kamenih zrnaca i aditiva. Pravilno pripremljena vapnena žbuka ima izuzetnu trajnost, kompatibilna je s tradicionalnim materijalima i ima dobru paraprozupusnost. Boja i tekstura vapnene žbuke ovise o njezinu sastavu i finalnoj obradi. Vapnenom žbukom su se ožbukavali vanjski i unutarnji zidovi kuća. Ožbukani zidovi ponekad su (češće u unutrašnjosti) bili i ukrašeni jednostavnim oslikom.

Kovano željezo

Kovano željezo je pomoćni element u tradicijskoj gradnji; od njega su se radili klinovi za spajanje kamenih blokova, okovi stolarije, klinovi za spajanje drva, zatege, razne rešetke i ograde.

Pojmovnik

ADAPTACIJA (GRAĐEVINE) podrazumijeva izvođenje građevinskih i drugih radova na postojećem objektu koji ne utječu na stabilnost i sigurnost objekta, ne interveniraju u konstrukciju objekta i ne mijenjaju veličinu, kapacitet i vanjski izgled objekta.

CIVILNA ZAŠTITA je sustav organiziranja sudionika, operativnih snaga i građana za ostvarivanje zaštite i spašavanja ljudi, životinja, materijalnih i kulturnih dobara i okoliša u velikim nesrećama i katastrofama i za uklanjanje posljedica terorizma i ratnih razaranja.

GLAVNI PROJEKT je skup međusobno usklađenih projekata (arhitektonski, građevinski, elektrotehnički) koji služi kao dokaz svih ispunjenih zakonskih i tehničkih zahtjeva gradnje. Glavni projekt je uvjet za dobivanje građevinske dozvole.

HERBICID je tvar namijenjena uništavanju nepoželjnih biljaka.

IDEJNI PROJEKT (RJEŠENJE) je skup međusobno usklađenih nacрта i dokumenata kojima se daju osnovna oblikovno-funkcionalna i tehnička rješenja građevine. Idejni projekt je prvi korak u projektiranju i temelj za razvoj budućega projekta.

JAVNA POVRŠINA je svaka površina javne namjene čije je korištenje namijenjeno svima i pod jednakim uvjetima (javne zelene površine, pješačke staze, pješačke zone, otvoreni odvodni kanali, trgovi, parkovi, dječja igrališta i javne prometne površine).

KATASTROFA je događaj velikih razmjera koji ozbiljno narušava uobičajeno funkcioniranje zajednice ili društva, s masovnim ljudskim, materijalnim, ekonomskim ili prirodnim gubicima i posljedicama koje nadilaze sposobnosti pogođene zajednice ili društva da se s njima nose vlastitim resursima.

KONZERVACIJA je održavanje i očuvanje umjetničkih predmeta, građevina i urbanističkih cjelina u postojećem stanju.

KONZERVATOR je visokoobrazovani stručnjak koji se bavi zaštitom i održavanjem kulturno-povijesnih i umjetničkih spomenika te nadzire radove svih sudionika u zaštitnim zahvatima, u skladu s propisanim zakonskim pravilima.

KONZERVACIJA-RESTAURACIJA je interdisciplinarna struka koja se bavi zaštitnim radovima na kulturno-povijesnim i umjetničkim spomenicima, s naglaskom na znanstveno-stručna istraživanja i uz provođenje izravnih radova na materijalnoj strukturi spomenika.

KONZERVATOR-RESTAURATOR je visokoobrazovani stručnjak koji radi na konzervaciji-restauraciji kulturne baštine.

KONZERVATORSKI ELABORAT je stručni dokument koji se izrađuje za potrebe složenijih zahvata na kulturnom dobru zaštićenom posebnim rješenjem, a koji mogu utjecati na tehničko stanje i svojstvo kulturnog dobra te na postojeću građevinu ili planiranu izgradnju unutar zaštićene kulturno-povijesne cjeline na lokaciji koja je od interesa za očuvanje svojstava kulturno-povijesne cjeline.

KONZERVATORSKA PODLOGA je stručna dokumentacija koja sadrži grafički i tekstualni dio, a obuhvaća identifikaciju, analizu stanja, valorizaciju i mjere očuvanja kulturno-povijesnih vrijednosti na području obuhvata.

KRIZNA SITUACIJA su neželjene okolnosti koje se očituju u velikoj neizvjesnosti, vremenskom pritisku i prijetnji očuvanju resursa. Nastaje kao rezultat različitih događaja.

KULTURNO DOBRO je svako dobro od državnog interesa pod državnom zaštitom. Obuhvaća pokretna i nepokretna dobra od umjetničkog, povijesnog, paleontološkog, arheološkog, antropološkog i znanstvenog značenja, arheološka nalazišta i arheološke zone, krajolike i njihove dijelove koji svjedoče o čovjekovoj prisutnosti i prostoru, a imaju umjetničku, povijesnu ili antropološku vrijednost.

KULTURNO-POVIJESNA CJELINA je naselje ili dio naselja, ili pak područje, koje je zaštićeno kulturno dobro.

OBNOVA podrazumijeva poboljšanje određenih svojstava.

OČUVANJE podrazumijeva spašavanje od propadanja ili nestajanja uz zadržavanje izvornosti.

ODRŽAVANJE je postupak kontinuirane brige o nečemu, bez izmjene osnovnog stanja.

PRIJETNJA je stanje koje bi moglo izazvati nesreću i/ili katastrofu.

PROJEKTANT je fizička osoba ovlaštena za poslove projektiranja, odnosno ovlaštenu arhitekt (ili ovlaštenu inženjer). Radove na kulturnom dobru smiju projektirati fizičke osobe koje imaju dopuštenje za obavljanje poslova na zaštiti i očuvanju kulturnih dobara i osobe s odgovarajućim zvanjima u struci.

REKONSTRUKCIJA (GRAĐEVINE) je izvedba građevinskih i drugih radova na postojećoj građevini kojima se utječe na ispunjavanje temeljnih zahtjeva za tu građevinu ili kojima se mijenja usklađenost te građevine s lokacijskim uvjetima u skladu s kojima je građena (dograđivanje, nadograđivanje, uklanjanje vanjskog dijela građevine, izvođenje radova radi promjene namjene građevine i sl.), odnosno izvedba građevinskih i drugih radova na ruševini postojeće građevine.

RIZIK je odnos posljedice nekog događaja i njegove vjerojatnosti.

SANACIJA je otklanjanje šteta na građevini nastalih zbog prirodnih ili drugih djelovanja (vlaga, korozija, potres).

STAMBENA ARHITEKTURA je gradnja namijenjena stanovanju, odnosno stalnom ili povremenom boravku u određenom prostoru. To su svi prostori (objekti) u kojima se produljeno boravi ili se boravilo, neovisno o vremenu nastanka, stilu ili suvremenoj namjeni.

TROŠKOVNIK je dokument s detaljnim opisom svih radova složenih prema vrstama, jediničnim mjerama te količinama i cijenama.

VALORIZACIJA KULTURNOG DOBRA je utvrđivanje vrijednosti, ne samo ekonomske nego i povijesne, stilske i estetske.

VELIKA NESREĆA je događaj koji je prouzročen iznenadnim djelovanjem prirodnih sila, tehničko-tehnoloških ili drugih čimbenika s posljedicom ugrožavanja zdravlja i života građana, materijalnih i kulturnih dobara na mjestu nastanka događaja ili širem području, čije se posljedice ne mogu sanirati samo djelovanjem žurnih službi na području njezina nastanka.

Literatura i ostali izvori

Marijeta Babin, *Očuvanje i održavanje kaštelanske tradicijske arhitekture*, Kaštela, 2014.

Joško Belamarić, Sanja Buble, Anita Gamulin, Andro Krstulović-Opara, Goran Nikšić, Joško Plejić, Ana Šverko, *Pouke baštine za gradnju u hrvatskom priobalju*, Zagreb, 2007.

Arsen Duplančić, *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću*, Zagreb, 2007.

Cvito Fisković, Romaničke kuće u Splitu i u Trogiru, *Starohrvatska prosvjeta* 2, Split, 1952., 129–178

Branko Matulić, *Temeljni pojmovi konzervacije-restauracije zidnih slika i mozaika*, Split, 2012.

Tomislav Marasović, Razvoj stambene kuće od ranog srednjeg vijeka do danas, *Zbornik Društva inženjera i tehničara 1*, Split, 1958., 98–100

Katja Marasović, Tomislav Marasović, Naseljavanje Dioklecijanove palače, *Munuscula in honorem Željko Rapanić*, Zagreb – Motovun – Split, 2012., 93–114

Ivo Šprljan, Drvene vratnice u splitskim eksterijerima, *Kulturna baština* 32, Split, 2004., 315–324

UNESCO/ICCROM/ICOMOS/IUCN, *Upravljanje rizicima od katastrofa za svjetsku baštinu*, 2021.

Brošure

Što je smanjenje rizika od katastrofa i zašto je važno? Požari

https://civilnazastita.gov.hr/UserDocsImages/CIVILNA_ZAŠTITA/PDF_ZA_WEB/Požar_brošura_A5-web.pdf
[pristupljeno 3. 10. 2022.]

Što je smanjenje rizika od katastrofa i zašto je važno? Poplave

https://civilnazastita.gov.hr/UserDocsImages/CIVILNA_ZAŠTITA/PDF_ZA_WEB/Poplave_brošura_A5-web.pdf
[pristupljeno 3. 10. 2022.]

Što je smanjenje rizika od katastrofa i zašto je važno? Potres

https://civilnazastita.gov.hr/UserDocsImages/CIVILNA_ZAŠTITA/PDF_ZA_WEB/Potres_brošura_A5-web.pdf
[pristupljeno 3. 10. 2022.]

Ostali izvori (zakoni, pravilnici, odluke)

Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (*Narodne novine* br. 69/99, 151/03, 157/03, 100/04, 87/09, 88/10, 61/11, 25/12, 136/12, 157/13, 152/14, 98/15, 44/17, 90/18, 32/20, 62/20, 117/21)

Zakon o prostornom uređenju (*Narodne novine* br. 153/13, 65/17, 114/18, 39/19, 98/19)

Zakon o gradnji (*Narodne novine* br. 153/13, 20/17, 39/19, 125/19)

Zakon o sustavu civilne zaštite (*Narodne novine* br. 82/15, 118/18, 31/20, 20/21)

Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima (*Narodne novine* br. 91/96, 68/98, 137/99, 22/00, 73/00, 129/00, 114/01, 79/06, 141/06, 146/08, 38/09, 153/09, 143/12, 152/14, 81/15, 94/17)

Pravilnik o uvjetima za dobivanje dopuštenja za obavljanje poslova na zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (*Narodne novine* br. 98/18)

Pravilnik o dokumentaciji za izdavanje prethodnog odobrenja za radove na kulturnom dobru (*Narodne novine* br. 134/15)

Pravilnik o smjernicama za izradu procjena rizika od katastrofa i velikih nesreća za područje Republike Hrvatske i jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave (*Narodne novine* br. 65/16)

Odluka o komunalnom redu grada Splita, *Službeni glasnik Grada Splita* br. 38, 24. srpnja 2020.

Rješenje Ministarstva kulture o zaštiti Kulturno-povijesne cjeline grada Splita, Zagreb, 2013. (dobiveno na uvid u Konzervatorskom odjelu Split, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Ministarstvo kulture i medija RH)

Bilješka o autorici

Vinka Marinković rođena je i odrasla u Splitu, u kojem i danas živi i radi. Završila je studij konzervacije-restauracije na Umjetničkoj akademiji Sveučilišta u Splitu, a potom poslijediplomski studij Arheologija istočnog Jadrana na Sveučilištu u Zadru. Stručno se usavršavala u Međunarodnom centru za proučavanje i restauraciju kulturnih dobara (ICCROM) u Rimu te na Sveučilištu Ritsumeikan u Japanu (*online*). Zaposlena je u Hrvatskom restauratorskom zavodu; bavi se konzervacijom-restauracijom, istraživanjem i dokumentiranjem nepokretne kulturne baštine.